હમીરજી ગોહેલ

(એક અપૂર્ણ કાવ્ય)

રચનાર

સુરસિંહજી તખ્તસિંહજી ગોહેલ

પ્રકાશક

મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ

પહેલી આવૃત્તિ ઇ. સ. ૧૯૧૨

વડોદરા—કોઠીપોળ સામે ભાઉ કાળેની ગલીમાં લક્ષ્મીવિલાસ
પ્રેસ કું. લિ. માં પા. છોટાલાલ લાલભાઇએ છાપ્યું

પ્રસિદ્ધિનું સ્થળ—વડોદરા

તારીખ ૧-૧૨-૧૨

કિમ્મત ૦-૮-૦

હમીરજી ગોહેલ

(એક અપૂર્ણ કાવ્ય)

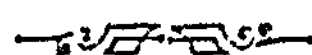
રચનાર

સુરસિંહજી તખ્તસિંહજી ગોહેલ

પ્રકાશક

મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ

પહેલી આવૃત્તિ ઇ. સ. ૧૯૧૨

વડોદરા—કોઠીપોળ સામે ભાઉ કાળેની ગલીમાં લક્ષ્મીવિલાસ
પ્રેસ કં. લિ. માં પા. છોટાલાલ લાલભાઇએ છાપ્યું
પ્રસિદ્ધિનું સ્થળ—વડોદરા
તારીખ ૧-૧૨-૧૨

કિંમત ૦-૮-૦

શિખરિણી .

" સખે ! ભાઈથી તો બહુ સમય રીસે વહી ગયો ,
" વસીને મેવાડે સુખથી પરદેશી પણ થયો ;
" ઘણાં વર્ષો જેને મુજ હૃદય 'ભાઈ' કહી શકયું ,
" હવે શું તેથીએ નિરમિત હશે રૂસણું થવું ?

મજેદારી કાંઈ જગત પર મારે નવ રહી ,
રહી ના કૈં ઈચ્છા જીવિત ધરવાની પણ, સખે !
અહો તું આ મારૂં હૃદય સમજી કેમ શકશે ?
ગ્રહી આ ભાવોને તુજ હૃદય સાથી કયમ થશે ?

હવે તારો મારો નહિ નહિ સખે ! રાહ સરખો !
થયો આજે જૂદો મુજ હૃદયમાં કાંઈ થડકો !
વહે આજે મારૂં ધગધગ થતું રક્ત સળગી ,
પરંતુ એ જૂદો તુજ જિગરથી જોશ સઘળો .

સખે ! તારી તો છે નજર હજુ આ ખડ્ગ ઉપરે ,
ગમે ઊન્હા રક્તે તુજ હૃદયને સ્નાન કરવું ;
સખે ! તુંને પેલી શૂરવીર તણી હાક ગમતી ,
હજુ એ સૌ ખેલો તુજ જિગરને છે રુચી રહ્યા ,

કહું શું, ભાઈ ! હું મુજ હૃદયનો રાહ તુજને ?
સખે ! આંહી કૈં એ અનુભવ વિના કોણ સમજ્યું ?

દિલાસો દેશે તું હૃદય કદિ તારૂં પિગળશે,
નહીં છાપો કિન્તુ મુજ ઉરની ઉઠે તુજ ઉરે.

મજા કહેવાની તો ગત થઈ ગઇ આજથી, સખે!
હવે આ હૈયાને જગત પર આલમ્બ ન મળે!
હવામાં ફેંકાતી નજર મમ કાંઇ નવ ગ્રહે!
વિના ટેકો ક્યાંથી જીવિત કદિ પ્રાણી ધરી શકે?

સખે! મેવાડે તો મુજ હૃદય આ ના ઠરી શક્યું,
મનાઇ ત્યાંથી મેં ગૃહ ભણી જવાનું નકી કર્યું;
નિમિત્તો એ સર્વે, મુજ ગૃહ કશું ના જગતમાં,
પ્રભુ પાસે જાવા મુજ હૃદયનું વાંચ્છિત હતું.

ચડે છે શંભુની ઉપર યવનો એ ગિઝનવી,
હજુ ક્ષત્રી સામે મહમુદ દિસે હામ ભીડતો;
કદી ક્ષત્રીબચ્ચો સહન કરતો ના સુઇ રહી,
નકી એ મ્લેચ્છો સૌ અણસમજુ છે બાલક હજુ.

અહો! કિન્તુ એવો સમય મળવો ના સહજ છે,
મહા યુદ્ધો એવાં નયન સદભાગી જ નિરખે;
સખે! ગંગા જેવું યવનરુધિરે સ્નાન કરવું,
અને શંભુ પાસે નિજ રુધિરનું અર્પણ થવું.

સ્વદેશી ખડ્ગો જે સુભટકરની છે મગરૂરી,
સખે ત્યાં તેનો છે પ્રલયઉદધિ કો ઉછળવો;
મહાભાગી કો એ ઉદધિ તણું મોજું થઇ શકે,
ગડેડાટોમાં એ વિરલ વિરલા બાણ મળશે.

હજારો સ્વપ્નોથી મુજ હૃદય ત્યાં છે ઉછળિયું,
મહા એ દાવામાં ચિનગી બનવા ઉત્સુક થયું;
સુણ્યું એ ત્યાંથી આ રુધિર નવ થંડું થઇ શક્યું,
પ્રતિ રાત્રે ચિત્રો સ્વપન મહીંએ એ જ નિરખું.

પ્રભુ નિદ્રામાંએ મુજ જીવિતનું સાર્થક કહે,
જહીં નિર્માયું ત્યાં મુજ રુધિર વ્હેવા ગતિ કરે;
પિતાએ બક્ષેલું ખડગ મુજ આ એ જ સૂચવે,
વિચારો એ આવ્યે બખતર સુધાંએ કસકસે.

ન કાં ઢોળું તો હું મમ રુધિર એવી રજ મહીં?
અહીં જેની વિશ્વે કદર કરવા કોઇ જ નહીં!
ન કો મારૂં તેમાં નહીં કંઇ હશે હેતુ હરિનો,
અને તેમાં ઊંડે હૃદય મમ સાક્ષી પણ પૂરે.

હતું જેનું તેને મુજ રુધિર આ સૌ અરપવા,
અનૂની મ્લેચ્છોને રજપૂતપણું હું શિખવવા;

મહીં એ હોળીનો શૂરવીર સહે ખેલ કરવા,
ખપી ત્યાં જવાને દૃઢ મુજ ઉરે નિશ્ચય હતો.

ભગિની માતાનું યવન કરથી રક્ષણ થવા,
કટાતાં ખડ્ગો ને શિથિલ કરને સર્જ કરવા,
હરિ હાથે આપે અતિ મધુર વેળા સુભટને,
ખપી ત્યાં જવાનો દૃઢ મુજ ઉરે નિશ્ચય હતો.

અહીં અત્યારે આ કુદરત તણું પાન કરતાં,
પ્રભુની લીલામાં હૃદય વહવી મત્ત બનતાં,
વિચારો ઘોળન્તું મુજ મગજ એ એક જ હતું,
હતું કે આનન્દે મુજ ઉર સમાધિમય થતું.

હતો હું વૃક્ષોમાં શૂરવીર તણો નાદ સુણતો,
હતો હું મૃત્યુનું રમણીયપણું કૈં નિરખતો;
હતો હું જોતો આ રવિકિરણમાં ખડ્ગ ઉડતાં,
અને દૈવી જુસ્સો ધડધડ થતો 'તો જિગરમાં.

અશાન્તિ, પીડા, કે કશીય પરવા કિન્તુ ન હતી,
પ્રભુ દોરે ત્યાં આ હૃદય વળવા તત્પર હતું;
પ્રભુ જાણે ક્યાં આ હૃદય દ્રવતું 'તું કુદરતે,
પ્રભુ જાણે શાથી સજલ મમ નેત્રો પણ હતાં.

તહીં પંખી ઉડ્યું ! કંઇક નજરે અમૃત ચડ્યું !
પ્રભુ જાણે શાથી મુજ જિગરપ્યાલું તહીં ઢળ્યું !
જહાંને જોવાની મુજ ઉરની દૃષ્ટિ પલટી !
પ્રવાસીને નૌકા નવીન વળી કોઇ મળી ગઇ !

હશે શા માટે એ મુજ હૃદય આલમ્બ મળવો ?
નવું જોઇ કાંઈ નવીન ધણકારો ઉપડવો ?
પ્રભુએ કાં આવું મરણસમયે અમૃત ધર્યું ?
ન જાણું તેણે આ વહન મુજ આવું કયમ કર્યું ?

હતું મૃત્યુ મીઠું ! રુદન વળી વ્હાલું કયમ થયું ?
હશે શું નિર્માયું રુદન કરવું બાલક સમું ?
સખે ! ભાઇ ! ક્ષત્રીનયન રડતાં તું નિરખશે !
અરે ભોળા ! તેથી તુજ હૃદય શું લજ્જિત થશે ?

હવે હું જાણું છું, રુદન કરવું પાતક નહીં,
પ્રભુની વચ્ચે કાં જનહૃદયની ટેક ધરવી ?
પ્રભુ ખોલે ત્યારે નયન શીદને બન્ધ કરવાં ?
અરે ! એ ઘેલાં જે પ્રણય નિરખી લજ્જિત થયાં.

હજુ મૃત્યુ વ્હાલું, પણ મરણમાં ના રસ હવે,
ભરેલાં રક્તે સૌ સ્વપન મુજ હાવાં દૂર થશે;

દિસે બચ્ચાંના આ ઘડમથલના ખેલ સઘળા,
રમે મૃત્યુમાં એ સમજણ વિનાનાં રમકડાં.

હવે નિદ્રામાંએ હૃદય મુજ કૈં અન્ય રટશે,
મૃદુ સૌ સ્વપ્નોની મુજ હૃદયને લ્હાણ મળશે;
નકી નિદ્રાનું એ પ્રણયી દિલડું રાજ્ય કરતું,
અને એવું મીઠું તખત સહુજે મેળવીશ હું.

અહો! ઔદાર્યોની ઉપકૃતિ તણા ભાવ મધુરા,
ન જોનારી એવી જગત પર કૈં આલમ વસે;
વસે છે, જીવે છે; ગતિ પણ કરે ને મરી જતી,
ન જાણે શું જીવ્યું? રસિક ગતિ શું? ને મરણ શું?

અહીં કિન્તુ બીજું જગત મધુરૂં છે રસભર્યું,
સદા નિઃસ્વાર્થે જે હૃદય અરપીને સુખી થતું;
સખે! જેની દૃષ્ટિ લશકર હજારો વશ કરે,
સખે! જેથી યોદ્ધા ખડગ નિજ છોડી પદ પડે.

અકેકા સૌન્દર્યે નજર કરતાં જે પિગળતું,
અકેકી દૃષ્ટિથી જગત સઘળું આર્દ્ર કરતું,
પ્રતિ હૈયું પ્રેમે અમર બનતું અમૃત બની,
પ્રતિ વ્યક્તિ પ્રેમે હૃદય દ્રવતાં જ્યાં પ્રભુ થતી

પહેલી સષ્ટિનો અનુભવ મને છે હજુ સુધી,
સખે! ખોયું આયુ હજુ સુધી ઉરે બાલક રહી;
સખે! બાલ્યાવસ્થા ગત થઇ અને મત્યુ જ મળે,
તહીં એ શું મીઠું, મુજ હૃદય તે ખૂબ સમજે.

નથી કૈં પસ્તાવો ગત વય તણો આ જિગરને,
સખે! આ હૈયાને નવં અણગમું વા મરણ છે;
સખે! આ હૈયાની લહરી સુખી સંતુષ્ટ સઘળી,
બધી છે તૈયારી મરણવશ થાવા ક્ષણ મહીં.

નવું જોવું છે તે મુજ નયન ના જોઇ શકશે,
જતાં મૃત્યુ પાસે અનુભવ નકી એ રહી જશે;
સખે! એ કાંટોએ મુજ જિગરમાં કૈં ખટકશે,
છતાં એ કાંટાની પ્રતિ ખટક માધુર્ય ધરશે.

ન જે કૈં જાણે છે ઉપકૃતિ તણા ભાવ મધુરા,
ન છે જેની પાસે કદર કરવા સાધન જરા,
સખે! તેને માંટે રુધિર નિજ અર્પી સળગવું,
મજા શી છે તેમાં? મરણ મહીં એવા રસિક શું?

વહાવી ન્હેળાંને રુધિરમય આ વિશ્વ કરવું,
બતાવી બાહુને શૂરવીરપણાને ભજવવું,

અરે ! વા કંટાળી કટુ જગતથી દૂર પળવું,
સખે ! શું તેનાથી મધુતર નહીં અર્પણ થવું ?

સખે ! શસ્ત્રો ત્યાગી, જીવન વધું આશામય કરી,
સખે ! મૃત્યુને એ મધુર ઝળકે રંગીન કરી;
સખે ! નિઃસ્વાર્થે જે હૃદય અરપે, કૈં જ અરપે,
ઇશારે તેને ના કયમ હૃદય આધીન કરવું ?

મજા એ મીઠી તો મુજ હૃદયને સ્વપ્ન સરખી,
છતાં એ સ્વપ્નું તો મુજ જીવિતની સૌ સફલતા;
નવું મીઠું કાંઇ મુજ નયન પીતાં પ્રતિ પળે,
ઘડી, બે દ્હાડા, કે જીવિત મુજ આ, વા યુગ-રહે.

પ્રભુએ અર્પેલી મધુર ચિનગી વ્યર્થ ન હશે,
કદી કોઇથીએ કુદરત રમે ના મશકરી;
પ્રભુની દૃષ્ટિ ના નિશફળ પડી કે ન પડશે,
પછી મારે માટે ક્રમ ફરી જશે કાં કુદરતી ?

નવો કાંઇ યુદ્ધે મુજ હૃદય આલમ્બ ધરશે,
નવો હેતુ કાંઇ હૃદયબલનો પ્રેરક થશે;
નવી મીઠી મૂર્તિ મુજ હૃદય કૈં પૂજી મરશે,
સખે ! ઈશે ઇચ્છ્યું નવીન કંઇ તો તે બની જશે.

ઉપજાતિ.

આ સ્થાનની કો નવયૌવનાએ,
તેની મૃદુ પ્રેમભરી નિગાહે,
કહી શકું ના પણ કોઇ તેણે,
નવીન આ સૌ શિખવ્યું મને, સખે!

આ શીર્ષ તેનું જ થઇ ચૂક્યું છે,
વ્રણો વિના રક્ત નહીં વહ્યું છે;
હૈયા તણું સર્વ ઢળી ગયું છે,
ન જીવમાં જીવ રહ્યો, હવે સખે!

હવે રુચે ના યશની કથાઓ,
એ સૌ થયા દૂર જ બાલ ભાવો;
પીતું થયું આ ઉર અન્ય લ્હાવો,
ઘટે સહુ તે સુખથી કહે, સખે!

ભલે ગમે તો ઠપકો દઈ લે,
હસી શકે તો સુખથી હસી લે!
પ્રેરે દયા તો જરી રોઇ વા લે,
કહી જનારૂં કહો સૌ ગયું, સખે!

ન દાહ છે કે વસમો મને આ,
રે! વ્યર્થ હૈયું તુજ બાળતો ના;

શંભુ પરે છે હજુ એજ શ્રદ્ધા,
ન કોઇ શ્રદ્ધા દુખણી કદી, સખે!

સદા સહ્યું તે સુખથી સહે છે,
આવું સહેવું પ્રભુ સર્વદા દે;
સૌન્દર્યના સ્નેહ તણાં દુખી તે!
સુખી, બીજાંથી વધુ કૈં સુખી, સખે!

સહુ સ્થળો એક જ હર્ષ આપે,
સૌ કાલનાં પ્રેમ પડોય કાપે;
અહીં તહીંનો નવ ભેદ પ્રેમે,
જવું અહીંથી પણ આજ ના, સખે!

પ્રભુ તણાં દર્શન જ્યાં થયાં છે,
જ્યાંથી વહાયાં મૃદુ આંસુડાં છે,
જ્યાં અન્ધતાના પડદા તૂટયા છે,
તે કાલસ્થાનો પ્રિય પ્રેમીને, સખે!

આ કૂચ મોકુફ કરીશ આજે,
આ સ્થાનમાં કાંઇ ઠરીશ આજે;
હયે મૃદુ કાંઇ ઘડીશ આજે,
પ્રયાણ કાલે કરશું સુખે, સખે!

અનુષ્ટુપ.

ખભો એ મિત્રનો ટેકી ઉભો શાન્ત હમીરજી,
સખાની અશ્રુથી ભીની ઢળે છે કંઈ આંખડી.

સુગન્ધી વાયુની લ્હેરી થંડી મન્દ વહી જતી,
ચોપાસે માનવીનો કો આવે ના શ્રવણે ધ્વનિ.

સર્ગ બીજો.

નિમન્ત્રણ.

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

જે વૃત્તિચિનગી સદા પ્રણયમાં દાવા બની મ્હાલતી ,
જેની જ્યોતિ અનેક રંગ પલટી લાલો પ્રસારી રહી ,
જેની ઉજવલતા યથાર્થ સઘળે સમ્બન્ધ જોડી વહે ,
તે વૃત્તિ ચિનગી તણી મધુરતા આ બીન ગાતું રહે .

અનુષ્ટુપ.

ચાલતા સૈન્યને આજે ત્યાંનું ત્યાં ફરી રોકવા ,
દુઃખી કૈં મિત્ર યોદ્ધાનો ગયેલો છે પડાવમાં .

ઉપજાતિ.

અકારણે જે ઉરને ગમેલો ,
હૈયા તણા તખ્ત પરે રહેલો ,
તે મૂર્તિમાં મગ્ન હમેશ થાતો ,
બને ફરી સુન્દરનો ચિતારો .

તે નેત્ર ને તે મુખની સુરેખા,
ભાવો સહુ જે હૃદયે ઘડેલા,
પ્રત્યેક તે છાપ ઉઠી રહી ઉરે,
પ્રત્યેકમાં સાધી રહ્યો સમાધિ.

વૃક્ષો, લતા, પુષ્પ, સમીર, વારિ,
વિશાલ ભૂરૂં નભ જે ઝુમી રહ્યું,
આ વિશ્વ આખું બનતું પ્રવાહી,
સ્વીકારવા છાપ ઉદાર સર્વ તે.

વસન્તતિલકા.

બ્રહ્માંડ પ્રેમી નિરખે પ્રિય વસ્તુ માંહીં,
બ્રહ્માંડહર્મ્ય તણી એક જ પ્રેમ ચાવી;
તાળું ઊંડા ઉરનું એક જ ખોલતામાં
ભાગોળ વિશ્વ તણી સર્વ તૂટી પડે છે.

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

પૂરો વિશ્વ તણો મહાન રસ કો જે નેત્ર પામી શક્યાં,
તેને નેત્ર તણા સહુય રસમાં છૂટી સદા મ્હાલવા;
જે હૈયે સઘળું'ય વીરરસમાં રેડ્યું હતું રક્તને,
તેને આ કરુણા તણા જલધિને જાવું તળે સ્હેલ છે.

હરિણી.

સફલ ઘડીઓ આવી કિન્તુ અનેક ન સાંપડે,
અમર બનવા આવું પૂરૂં સુધા ન મળી શકે;
તરુણ પ્રણયી! તારે માટે હજો જરી દીર્ઘતા,
તુજ હૃદયમાં આવી લ્હેરી ધરો સ્થિરતા જરા.

અનુષ્ટુપ.

પરન્તુ કોણ છે ઊભું સામે ટેકરી ઉપરે?
આકૃતિ દૂરની એ કૈં જૂદા ભાવ ઉરે ધરે.

ઉપજાતિ.

પાષાણની કોઈ શિલા પડી ત્યાં,
પાસે પડ્યા કંટક થોરના છે;
અહીં તહીં પિંજર હાડકાનાં,
પડી રહ્યાં કૈંક પશુ તણાં છે.

વૃક્ષો પરે લાલ ત્રિશૂળ ભાસે,
સિન્દૂરના સર્પ દિસે વળી કૈં;
નીચે સૂકાં ખેતરના પથારા,
કંને જ મોટો પટ ક્ષાર ભૂમિનો.

અનુષ્ટુપ.

કરે ત્યાં ડોકિયાં છાનું ક્યારનું મુખ શ્યામ તે,
અને એ લાલ આંખો કે અંગારા સરખી ઝગે.

ઉપજાતિ.

લાંબી સિસોટી તહીંથી સુણાતી,
સામી સિસોટી દૂરથીય થાતી;
પક્ષીય સૌ ચૂપ થતાં ઘડીક,
વાયુ વહે છે ફરી શાન્ત શાન્ત.

અનુષ્ટુપ.

સમળી કોઇ ત્યાં ઉડે લાંબી ચીસ કરી કરી,
લાગતાં તીર પાંખે કો સામા તીર પરે પડી.

માલિની.

સરસ શુકન જોઇ આદમી તે હસે છે,
નયન કરી ઇશારો કોઇને તે બતાવે;
કુદરત પણ એથી લાજતી કે દિસે છે,
રવિ ઉપર છવાતી વાદળી એક કાળી.

સરરર સૂચવે છે એક બીજી સિસોટી,
ખળભળી તહીં ઉઠે 'ભીલની' એક ટોળી:

ઝળહળ ઝળકંતાં તીરનાં કે ફળાંઓ,
સરતટ પર ચારે બાજુથી દોડી આવે.

ઉપજાતિ.

શું વાદળીના કટકાં થઇને,
ઉપાડતા વિદ્યુત દોડી આવે!
પાષાણ વા આ ગિરિશૃંગના સૌ,
વર્ષાવતા હિમનું ઝાપટું શું?

અનુષ્ટુપ.

દોડતા આવતા ભીલો વીંટી લેઇ હમીરને,
બોલતા બૂમ પાડીને, "મૂકી દે હથિયારને."

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

જે લોકો પશુઓ શરીરબળને પ્રાધાન્ય આપી જીવે,
જેઓ આજીવિકા મહીં જ સઘળું આ ઝિંદગીનું ગણે,
પોતાનું સ્થૂલ પોષતાં હૃદય જે પોષ્યું ગણે વિશ્વને,
ઢાંકી સ્વાર્થ વડે સદા નયનને જે આયુ પૂરૂં કરે.

તેઓ રાક્ષસ અન્યનું જ ઝુંટવી ખાતાં સદા રીઝતા,
પોતાના વ્યવહારની સફલતા તેમાં જ તે માનતા;

તેનાં આજીવિકા મહીં જ નયનો પૂરાં શકે છે ઠરી ;
તે ઉચ્છિષ્ટ પદાર્થને જ પ્રથમે તે આંખ નિહાળતી.

ભાવો અન્ય મહીં કદી નયન એ ના ના ઉડે આંધળાં,
એવા પામર જીવડા જગત આ જોઈ કદી ના શક્યા ;
નીતિમાર્ગ ત્યજી રહે હૃદય એ આજીવિકા પામવા,
તેની પ્રાપ્તિ પછી સદાય સહજે નીતિય તે પાળતા.

તેને જીવિત રક્ષવાથી અધિકી ના ના અપેક્ષા કશી,
તેથી કાર્ય પરાર્થનાં ચલવવા પામ્યા બલે કૈં નથી ;
નિન્દા વા સ્તુતિથીય તે હૃદયના તારો નહીં કમ્પતા,
ઓ હો ! આ અસુરો હજુ જડ થકી થોડા જ કૈં છેવટ્યા.

જ્યારે આ જડનાં કઠિન પશુઓ ઘેરાઈ જાતાં કદી,
જ્યારે શૌર્ય તણા મહાન કરમાં આવી જતાં કોઈ દી ;
ત્યારે તે શકતાં સમાન બલને નાસી જતાં દાખવી,
સ્ત્રી પાસે નિજ એ પરાક્રમ તણી શ્લાઘા કરે છેવળી.

તેઓના દૃઢ શ્યામ સૌ અવયવે એ સ્થૂલ લોહી વહે,
તેનાં બાલક કૈંક દીર્ઘ યુગથી એ રક્ત પામ્યાં કરે ;
તેની દેવીય માંસ ને રુધિરમાં તૃપ્તિ સદા માનતી,
જેને એ તલવાર બાલક તણું લોહી કુણું હોમતી.

ઉપજાતિ

ક્ષત્રી ઉભો આ રણવીર આંહીં ,
નેત્રો ઠરી ત્યાં મુજ જાય છેકૈં ;
ન તાર તૂટયો હજુ પ્રેમનો છે ,
હજુય ખડ્ગે કર એ ઠર્યો છે .

ક્ષત્રીત્વને જીવન માનનારૂં ,
પરાર્થમાં ખડ્ગ ઉપાડનારૂં ;
બ્રહ્માંડનું વિક્રમ ધારનારૂં ,
નસેનસે રક્ત વહી રહ્યું છે .

જે વિષ્ણુના બાહુ થકી વહેલું ,
ઉદાત્તવૃત્તિ ગૃહી ઉતરેલું ;
જેને સુધા ચંદ્ર થકી મળેલું ,
તે રક્તનું ભૂષણ આ દિસે કો .

કો ધૈર્યના ઉગ્ર મહાન સિન્ધુ ,
શાન્તિ તણા કો દૃઢ પ્હાડ મેરૂ ;
વા હર્ષના કો સ્થિર કેન્દ્ર જેવું ,
હૈયું દિસે કે યુગથી ઘડેલું .

એ વૃત્તિને ધારી રહેલ અંગો ,
એ ભાવને દાખવતાં દિસે છે ;
એ ધૈર્ય એનું સ્મિત એ હસે કૈં .
વીરત્વમાં વીર દિસે તરંતો .

આ સિંહ જે જાતિથી ઉતરેલો ,
જે ભવ્યતામાં જ સદા વસેલો ;
તેમાંય જૂદો જ કંઈ વટીલો ,
પિછાન તે આકૃતિ સર્વ આપે .

તે અંગનાં ભૂષણ શસ્ત્ર સર્વે ,
તે કન્યકાના ઉરમાં વસ્યાં છે ;
આ ભીલની લાલચ કૈં બન્યાં છે ,
આશ્ચર્ય કે કૈં જ નવું નહીં એ .

સૌ ભિન્ન વૃત્તિ–સહુ ભિન્ન દૃષ્ટિ ,
ઊંચા નીચા કૈંક અનેક હેતુ ;
બ્રહ્માંડના ચક્રની ભિન્નતાને ,
સૌન્દર્યનો મોહ સમાન કાંઈ .

* * * * *

અનુષ્ટુપ.

સાંભળી બોલ એ તીખો ‘મૂકી દે હથિયારને,’
ફરી કૈં જાય છે જૂદું લોહી એ મુખ ઉપરે.

વસન્તતિલકા.

એ જાય હસ્ત ઉપડી નિજ ખડ્ગમૂઠે,
એ વીજળી ધગધગી ફુફવાટ દે છે;
એ ખડ્ગબિંબ ધ્રૂજતા જલમાં છવાતાં,
અંગારથી ધખધખ્યું સર એ દિસે છે.

શું આજ ક્ષત્રી પર પામર આમ આવ્યા?
શું એક સિંહ પર વાનર લાખ ફાવ્યા?
એ યોધનું વદન એ જ વિચાર બોલે,
એ યોધનાં નયન એ જ હસી રહ્યાં છે.

વીરત્વથી પુલકતાં સહુ અંગ અંગો,
એ ખેલવા રમત તત્પર હર્ષ સાથે;
જ્યાં જ્યાં પરાક્રમ તણો પ્રિય સાદ થાતો,
ત્યાં સજ્જ છે હૃદય વીર તણું સદાએ.

અનુષ્ટુપ.

ક્ષણમાં રક્ત એ ઊનું હૈયામાં ધગતું હતું,
ક્ષણમાં શાન્ત જૂદું કૈં એ હેત્રે દ્રવતું બન્યું.

શિખરિણી.

અહો ! એ કો જેણે નિજ હૃદયનું અર્પણ કર્યું,
હર્યું મીઠી લૂટે નિજ હૃદય જેણે પલકમાં?
છબી એ જાગે છે ફરી નયનને આર્દ્ર કરતી,
વહે પાછી લ્હેરી સદય અનિલે એ શઠ ભરી.

વસન્તતિલકા.

નિઃસ્વાર્થ ક્યાં હૃદયઅર્પણ એ રસીલું?
ક્યાં મોહનિ સભર એ દરિયાવ જેવી?
બાલાની એ રસિક ક્યાં ઉપકારવૃત્તિ?
ક્યાં ઉચ્ચ એ જિગરતખ્તની બાદશાહી?
આ ક્યાં શરીરપરનુંય લૂટી જનારા,
વિશ્વે સદા અધમ આમ જ ઘૂમનારા;

અન્ધાર આ જગતનો હૃદયે પીનારા ?
આવો વિરોધ નિરખી નયનો હસે એ.

ખુલ્લી થઇ ચમકતી અસિ હાસ્ય આપે,
ને મ્યાન ખડ્ગ કરવા કર એ વળે છે;
છોડી દઈ કમરબન્ધ અને અસિને,
વ્હાલું દરેક હથિયાર નીચે ધરે છે.

જેનો સ્વભાવ નવ પીઠ બતાવવાનો,
જેનો સ્વભાવ નવ શીષ નમાવવાનો;
તે પ્રેમથી હૃદય મીણ થઈ જઇને,
હા ! નોતરે સહુય આયુધ લેઇ જાવા !

બાલાની મુગ્ધ રતિને ધરનાર હૈયે,
જાદુઇ એ રસભરી છબીની સ્મૃતિમાં;
જે દૃષ્ટિ છે સબલ સર્વ બચાવવાને,
તે નોતરે સહુય આયુધ લેઇ જાવા !

જે ખડ્ગનો અસુર ત્રાસ ધરી ધ્રૂજે છે,
જે ખડ્ગનો સુર સહુ ઉપકાર ગાતા;

તેનો જ બાલપણનો ત્યજી મિત્ર તેને,
આજે કૃપા અવર યાચતી આ કરે છે!

જે આ પ્રવાસ તણી અર્પણની ઘડીમાં,
સંસારસંપદની પુણ્ય કૃતાર્થતા છે;
તેથી વિમુખ હતભાગી ઉરે નિહાળી,
હૈયું મહાન હસતાં અનુકમ્પતું કૈં.

એ યોધનું હૃદય કૈં વહને પડ્યું છે,
એ મૂછ કાંઇ ફરકી હસવા ચડે છે;
ભીલો ભણી નયન શાન્ત રસાલ ચોટે,
ઉચ્ચાર કાંઈ કરતું મુખ એ દિસે છે.

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

" આહો! કો સદભાગ્ય આજ તમને લાવ્યું ઉપાડી અહીં!
ઓ ભોળા મુજ ભાઈઓ! હરખજો સૌ આજ ફાવી જઇ!
ગોહેલો શુણવા કદીય તમને ના ના પ્રસંગો મળ્યા!
ક્ષત્રીના સમશેરને નિરખવા ના કાળ આ યોગ્ય વા!

આજે કો ઇતિહાસનો દિવસ આ મ્હોટો તમે માનજો,
ક્ષત્રીનાં હથિયાર આમ મળતાં ફૂલાઇ ના ના જજો;

આવાં સાહસથી હવે જીવિતને દૂરે સદા રાખજો,
ભોળાં! લૂટ મહીં હવે અનુભવી કાંઇ વધારે થજો.

અત્યારે તલવારથી રુધિરને ઇચ્છા નહીં ઢોળવા,
કો પ્રાણી પર આજ કૈં ઉપડવા નારાજ છે હસ્ત આ,
મારા ખડ્ગવતી જીવાડી શકું તો ઇચ્છા જ જીવાડવા,
આ લોહી સઘળુંય ત્યાં હૃદય આ તૈયાર છે અર્પવા.

આ હોમાઇ જતી જહાં પ્રતિપળે મૃત્યુ તણા મ્હોં મહીં,
તેને પોષણ આપવા અમર કો મીઠી વહે વીરડી;
તેનું પાન કરી અહીં હૃદય આ આજે હતું મ્હાલતું,
કોઇનેય બચાવવા મગજ આ વિચાર છે ઘોળતું.

આ મારી તલવાર, આ હૃદયનું વીરત્વ ને શૌર્ય આ,
ને ક્ષત્રીવટના પરાક્રમ તણી ચાલી જતી નીક આ;
તે સૌથી ઉર માત્રથી જગતને જે કો બચાવી શકે,
તેમાં પૂર્ણ વિશેષ કાંઈ પ્રભુતા દૈવત્વ કાંઇ દિસે.

ભાઇ! આ સમશેરથી નવીન કૈં શીખાય તો શીખજો,
હા! તેના ઉપયોગમાં તમ ઉરો કાંઇ વિશાળાં થજો;
ક્ષત્રીની પ્રિય જોગણી ગૃહ મહીં રાખી સદા પૂજજો,
ને આ ખડ્ગ ઉપાડવા હૃદયથી કૈં કેળવાતા થજો."

અનુષ્ટુપ.

વેગડો ભીલનો રાજા આવે પાસ હમીરની,
વૃદ્ધ એ આકૃતિ ભાસે જૂદી કેં સહુ ભીલથી

ઉપજાતિ.

મૂછો અને શીષ સહુ રૂપેરી
કેં પ્રૌઢ, કેં ગંભીર, શાન્ત ભસે;
તોફાન કેના મુખમાં લિસોટા
વાતો કહે છે ગત ક્રૂરતાની

છે કાળથી પાઠ કંઇક લીધો
છે મૃત્યુમાં આંખ હવે ઠરેલી;
છે ક્રૂર પ્યાલો બહુએ પીધેલો,
પીવા હવે તે થઈ કેં અરુચિ.

તોફાનમાં સર્વ વીતેલ આયુ
વીતી ગયું સ્થૂલ જ પોષવામાં;
કાળે કર્યો છે પણ કૈં ઘસારો
હૈયા પરે કોમળતા તણો એ.

કે કાલથી આલિમતા અજાવી,
નીકો કઈ રકત તણી વહાવી,
જે મૈં કર્યુ તે સહુ પૂર્ણ કીધું,
તૃપ્તિ તણું રાજ્ય દિસે લીધેલું.

સૌ ભિન્ન વૃત્તિ, સહુ ભિન્ન દૃષ્ટિ
ઊંચી નીચી કૈંક ગતિ જનોની;
સંસારના ચક્રની ઉગ્રતાઓ,
તૃપ્તિ પછી શાન્ત ઉદાર થાતી.

ટોળી તણું રાજ્ય ચલાવવાને
ધીમે ધીમે નાયક એ થયો 'તો;
કૈં ઉચ્ચતાહીન સ્વભાવ કોઈ
સત્તા તણું તખ્ત સ્વીકારતું ના.

લૂટે જ છે ઉત્કટ અંગ કીધાં,
લૂટે જ અંગો દૃઢ છે રહેલાં;
ના કૈં હજુ રકત વિના રુચે છે,
લૂટે હજુ તત્પર હસ્ત એ છે.

કિન્તુ ભલે જે કંઇ પ્રાપ્ત થાતું,
તેમાં હતો એ સ્થિર ભાવ કીધો;
વિના પ્રયાસે મળતું હતું જે,
કૈં ભાવ કે લોભ થતો ન તેમાં.

હતો વળી આશ્રમધારી કાંઈ,
વ્હાલાં હતાં એ ઉરને થયાં કો;
જે કૈં મળે આશ્રમને નિવાસે,
આનન્દ તેને મળતો હતો તે.

પ્યારો હતો તે ઉરને અતિથિ,
તેને સદા આદર આપતો તે;
એ વજ્ર હૈયું તહીં આર્દ્ર થાતું,
ને આર્દ્રતા એ રુચતી હતી કૈં.

જે કોઇ તેના બલને સપાટે
સામે થઈ ટક્કર ઝીલતું 'તું;
વા કોઇ તેને સપડાવતું 'તું,
તેના ભણી માનની દૃષ્ટિ થાતી.

ભીલો તણો લૂટ મહીં સરદાર થાતાં,
ભાસ્યો થતો અતિથિને પણ લૂટનારો;
જે ઉચ્ચસ્થાન ઉરથી વિહરી શકાયું,
ત્યાંથી ગમે ન પડવું કદિ કોઇને એ.

અનુષ્ટુપ.

વળી જે આંખની મીટે ના ના ભીલ સહી શકે,
હસ્ત એ અંગની સામે શી રીતે ઉપડી શકે?

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

કાંઈ આર્દ્ર થતો હવે હૃદયથી એ ભીલ નીચે નમે,
લેઇ ભૂષણ અસ્ત્ર શસ્ત્ર સઘળાં દેતો ફરી યોધને;
જેને લેઈ જવા નિમન્ત્રણ હતું આભૂષણો સર્વ એ,
તે આમન્ત્રણ આપતો હમીરને થાવા અતિથિ ગૃહે.

શિખરિણી.

" નહીં આજે મારૂં પતિત ઘર શું પાવન થશે?
પ્રવાસી આવાનું પૂજન કરી કાં ભીલ ન શકે?
અહો શૂરા! આજે ઘટિત નવ આ સ્થાન તજવું,
અમો આવાને એ ઘટિત નવ ઠેલી વહી જવું.

દિવાળીના જેવો અમ નગરમાં ઉત્સવ થશે,
અમારા ભીલોને રજપૂત તણાં દર્શન થશે;
પ્રવાસીનો આંહીં જરૂર કંઇ થાકે ઉતરશે,
વિસામા માટે એ કયમ ન મુજ ઘેરે અટકશે?

અનુષ્ટુપ.

હવે તો આજ મધ્યાહ્નને ઘામ આ તડકો ધખ્યો,
આજ તો દૂર આંહીંથી જાવાનું નવ નામ લ્યો."

ઉપજાતિ.

સાનન્દ આશ્ચર્ય હમીર ઉભો,
એ ભીલના ભાવ નિહાળતો કૈં;
એ લૂટનારા પર આર્દ્ર હૈયું,
સ્નેહે ભર્યું કાંઇ વહી રહ્યું છે.

તે ભીલને કાંઇ વિશેષ જોવા,
ઔત્સુક્ય છે નેત્ર મહીં તરન્તું;
તે સ્થાનને કાંઇ વિશેષ જોવા,
મોજું વહે છે હૃદયે કુદન્તું.

તે સિન્ધુમાં તે તરતી છબીલી,
મુક્તાભરી ઉઘડી છીપલી શી;
જ્યોત્સ્ના મહીં વિદ્યુતના પ્રકાશે,
તે યોધ પ્રેમે દ્રવતો રહે છે,

જે ઘાટમાં એ લલના નિહાળી,
તે ઘાટ પાસે જ હજુર રહેશે;
ન યોધને કૈં જ ત્વરા જવાની,
તે સ્થાનમાં કાં નવ ઠેરશે તે?

તે સ્વર્ગ, તે સુન્દરના પ્રદેશો,
તે પ્રેમભીની દિસતી લતાઓ;
પ્રત્યેક જ્યાં પર્ણ દિસે રસીલું,
ત્યાં પ્રેમીને સ્વલ્પ ક્ષણો યુગો એ.

છે નેત્ર ભીલે, ઉર કામિનીમાં,
છે જાગ્રતિ કાંઇ સુષુપ્તિ જેવી;
યત્ને કરી ચેતન મેળવીને,
હમીર સત્કાર સ્વીકારી લે છે.

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

" હું તો મૃત્યુ તણો મુસાફર બની દોરાઇ જનાર છું,
એ મીઠો દિન આજથી જ નજરે પ્રેમે જ જોનાર છું;
ત્યાં વા જ્યાં લઇ જાય ભાવિ મુજને ત્યાં ના અરુચિ મને,
કોઇ એક દિશા પરે નયન આ ના ઠરવાનાં મને.

આ મારા સમશેરનો સમય તો છે દૂર કાંઇ હજુ,
આવું આ સ્થળ છોડવા હૃદયને ના કૈં ત્વરા છે હજુ;
ભાઈ ! હું સુખથી કરીશ સ્થિરતા આજે તમારી સહે,
જોતાં ભીલ તણી વિચિત્ર નગરી આનન્દ થાશે મને.

અનુષ્ટુપ.

ઠેલશે મૃત્યુમાં એ ના સ્નેહી આદર સ્નેહનો,
નિર્ગુણી હું સમાને તો કાળનો હોય લોભ શો?

———

સર્ગ ૩.

મિજમાની.

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

જે જે ઉત્સવની મહાન ઘડીઓ દેવો કરે દૈત્યને-
જ્યાં જ્યાં સંકુલતા ત્યજી જગ ગ્રહે એકાગ્ર આચારને-
જેથી સંગતિ-સંપ-પ્રેમ તરફે જાતું વળી માનવી-
તે તે ઉત્સવની મહાન ઘડીઓ આ ળીન ગાજો સ્મરી.

અનુષ્ટુપ.

સ્વીકારી નોતરૂં જાતો પડાવે ફરી ચોધ એ,
થાપડી અશ્વને હેતે તંબુ બહાર જરા ઉભે.

ઉપજાતિ.

હુક્કા તણી ત્યાં વરદી અપાતી,
હજુ કસુંબો ગળણી મહીં છે;

પાસે પડી નાજુક થેબડી કે-
જેમાં ઝરે લાલ અફીણ ધીમે.

વસન્તતિલકા.

એ મિત્ર શૌર્ય રજપૂત તણો કસુંબો-
જે છે સદાય હરકંઠ મહીં વસેલો-
જેની સુકીર્તિ હજુ ક્ષત્રીસહે ગવાતી-
તેનો નવો જ હજુ ભક્ત હમીર થાતો.

જેને જુવાની મહીં વૃદ્ધ થવું ગમ્યું છે,
જેને રણે રુધિર સર્વ જ અર્પવું છે;
તે મિત્રની નવીન અંજલીઓ મહીં છો,
એ ફૂટતી જ નિજ મૂછ સુખે ઝબોળે.

માલિની.

બખતર ઉતરાવી સ્વસ્થ એ યોધ થાતો,
હૃદય ફરી મધુર સ્વપ્ન માંહીં પડે છે;
નિજ ઉર વસનારી તે જ ને તે જ વાતો,
ફરી ફરી ફરી પ્રેમે મિત્ર સાથે કરે છે.

* * *

અનુષ્ટુપ.

વેગડો જાય છે પાછો પોતાના ગઢમાં અને
કિલ્લા ને ગામ માંહેથી બોલાવે સહુ ભીલને

ઉપજાતિ.

તે રાત્રીએ ભોજન સાથ લેવા
સૌ ભીલને સ્નેહથી નોતરે તે;
આજ્ઞા કરે છે શણગારવાને
કિલ્લો અને ગામ ઉતાવળેથી.

દોડી ગયા ભીલ અહીં તહીં સૌ
ને ગામમાં વાત હજાર ફેલી;
શોભાવવાને નિજ હાટડાં ગૃહો
લાગી ગયાં છે સહુ કાર્ય માંહીં.

હુક્કો લઇ હાથ માંહીં રૂપેરી
હર્ષે ફરે નાયક ભીલનો ત્યાં;
સંધ્યા તણી રાહ નિહાળતો કે
ઔત્સુક્યથી સૂર્યભણી જુવે છે.

મન્દાક્રાન્તા.

ધીમે ધીમે કિરણ રવિનાં કાંઇ પીળાશ ધારે,
ચંડી થાતી અનિલ લહરી બાગમાં શાન્ત ચાલે;
લાંબી પાંખો કરી કરી શુકો ખાય છે કૈં બગાસાં,
છાયા છોડી ગગન ફરવા થાય છે શાદ મીઠા.

નિદ્રાસાંથી ઉઠી ઉઠી હવે જોડીઓ લાખ ઉડે
ને બચ્ચાંને ચણ કરી હજુ ચંચુથી કે સુવારે;
કુંજોમાં તો બુલબુલ તણાં ગીત ફેલાઇ જાતાં
ને ન્હાનાં એ ઉદર પણ સૌ કાંઇ માગે ફરીથી.

ઉપેન્દ્રવજ્રા.

જે અર્પતો સૂર્ય ઉઠી સહુ ને,
તેનું જ તે અર્પી સુવા ઢળે છે;
ઉત્સાહ જે જન્મ થતાં જ દે તો
ઉત્સાહ તે મૃત્યુ થતાંય દે છે.

મદાક્રાન્તા.

ધીમે ધીમે ગગન પડદે લાલ ભૂકી છવાતી,
ડૂબ્યો ગોળો ઝળહળ થતો પંખીડાંને ગવારી;

સૂતો ભાનુ પણ હજુ તરૂ ગીત ગાતાં સહુ છે,
વિહંગોને હજુ રવિ તણું તાન લાગી રહ્યું છે.

અર્પે હાવાં નવીન મધુરૂં અષ્ટમીનો શશિ આ,
છેલ્લાં કૂણાં રવિકિરણને ઝાંખવા અભ્ર આવી;
મીઠી થંડી શિશિર ઋતુની વાયુની લ્હેર વ્હેતી,
પુષ્પો સૂતાં, તરુ સુઇ જતાં, પક્ષીઓ શાન્ત થાતાં.

અનુષ્ટુપ.

રૂપેરી કે મશાલો ત્યાં ચોગાને સળગી ઉઠે,
દીવાની હાર લાંબી કે વાતો તારકથી કરે.

ઉપજાતિ.

હમીરજીને લઇ આવવાને
ચાલ્યું હવે મંડલ આ બજારે;
કૈ ઢોલ ત્રાંસાં શરણાઇ વાગે,
અશ્વો કુદે ભીલ તણા અગાડી.

વચ્ચે જ સૌરાષ્ટ્ર તણા કુદંતા
દોરાઇ બે કુંતલ અશ્વ ચાલે;

કાઠાં સુનેરી ચળકે મશાલે
ને ઘાંસીએ-ઘૂઘરીઓ ઝણેણે.

અનુષ્ટુપ.

ટાઢી કે ઘોડલી માથે ધીમેથી ગઢવી ચડે,
સામૈયાના મુખીની તે આકૃતિ પુળકે સ્મિતે.

વૃદ્ધ છે પુષ્ટ છે અંગો–તીખી આંખ છતાં હજી
સંસારી ભેખડો સામે સજ્જ છે લડવા નકી.

ઉપજાતિ.

ક્ષત્રી મહીં જન્મ થકી વસેલો–
ક્ષત્રીં તણા અન્નથી ઉછરેલો –
ક્ષત્રી તણાં યુદ્ધ મહીં રમેલો–
સા રીતિઓ ક્ષત્રીની જાણતો આ.

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

દોરી નાયકને ગૃહે નિજ કરે એ દોરનારો હતો,
લૂટારા ગૃહને અમીર ગૃહશું એ રાખનારો હતો;
પોતાના સરદારની સ્થિતિ બધે સંભાળનારો હતો,
સાચા ચારણજેમ ચંચળ અને ઉત્સાહી ડાહ્યો હતો.

ઉપજાતિ.

તંબુ કને તે ઉતરી પડે છે,
તંબુ મહીં તે પગલું ભરે છે,
ગાદી પરે જોઇ હમીરજીને
વખાણ તેનાં લલકારતો તેઃ-*

સોરઠા.

" જો જાણત તુજ હાથ સાચાં મોતી વાવશે
વવરાવત દી રાત તો તુંને ! દેપાળદે ! +

---

* રિવાજને અનુસરી ગઢવી મળતી વખતે હમીરજીની નહીં પણ તેના વડીલોની કીર્તિ નીચે પ્રમાણે ગાય છે.

+ એવી કથા છે કે દેપાળદે ગોહેલ એક દિવસ પોતાના દેશમાં ફ-રતાં કોઇ ચારણને એક જ બળદથી વાવણી કરતો જુએ છે. પ્રશ્ન થાય છે—" એક જ બળદ પર આટલો જુલ્મ શા માટે ? " કડક ઉત્તર મળે છે—" બહુ દયાળુ તું હોય તો ,બીજો બળદ તું જ થઇ જા. " કાંઇ પણ બોલ્યા વિના દેપાળદે પોતાને ખભે ધુંસરી મૂકે છે અને બળદ સાથે કામ કરવા લાગે છે. બીજો બળદ મગાવી લે છે, તે આવી પ્હોંચતાં ચારણને આપી ગોહેલ પોતાના નગરમાં જાય છે.

કાપણીનો સમય આવે છે ત્યારે જેટલા ચાસ દેપાળદેએ વવરાવ્યા હતા તેમાં અનાજ પાકવાને બદલે સાચાં મોતી નીકળી આવે છે. એવું આશ્ચર્ય બનતાં ઉપલા સોરઠાની મતલબનું ચારણ પોતાના રાજા પાસે જઇ કહે છે.

ખળખળ મીઠું ખીર ગેમલ આંગળીએ વહ્યું !
શોષી આપ શરીર ચારણ પોષ્યો ગોહિલે ! §

અંબરનું દઈ દાન જલઅંબર સાંગે ધર્યાં !
જોવા તેને ભાણ ઉભો થંભી આભમાં ! ‡
સાજી અમિત ઉદાર દેતો દાન દુકાળમાં,
સાપ સુવર્ણી હાર જેનો કર અડતાં બન્યો ! *
ખેતર વાવી રેત ! ઉગ્યાં તુંબાં સામટાં !
તેમાં ઘઉંની રેલ સોનક ભક્ત તણે ખળે ! ” +

---

§ નિર્જન વનમાં કેટલાક દિવસ કોઇ ચારણ સાથે ગાળવાનું બનતાં ગેમલજી ગોહેલે પોતાની આંગળી ધવરાવી ચારણનું પોષણ કર્યું હતું.

‡ જેની યાચના થાય તે આપી દેવાની ટેકવાળા સાંગાજીએ એક દિવસ સ્નાન કરતાં અંગાં વસ્ત્ર કોઇને આપી દીધાં. નદીમાં નગ્ન બેસી રહેવું પડયું. તેટલામાં કોઇ મેમાનો આવે છે અને હાથ ઝાલી બહાર તાણી લે છે. બિલોરી વસ્ત્ર શરીરપર વિંટાયું દિસે છે. બીજું વસ્ત્ર પ્હેરે છે એટલે પેલું જલાંબર જળ થઇ જઇ જળમાં ભળી જાય છે.

* દુકાળમાં એક દિવસ ઘરમાં કાંઇ જ ખાવાનું ન હતું ત્યારે સાજીને ત્યાં કેટલાક ચારણો મેમાન થાય છે. આપઘાત કરવાનો મનમાં સોલો ઉઠે છે, એટલામાં એક સરપ બાજરીની કોઠીમાં જતો દેખાય છે. સાજી તેમાં હાથ નાંખે છે. તો એક સોનાનો હાર હાથમાં આવે છે.

+ સોનકજી ગોહેલ મહાન ભક્ત હતો. એક દિવસ ઘઉંનું ગાડું ભરી ખેતરે વાવવા જતો હતો. માર્ગમાં સાધુની એક મંડળી મળે છે તેને

અનુષ્ટુપ.

ગઢવીને બથે ભેટી મળે યોધ ઉભો થઇ,
બારોટે હસ્ત જોડીને ચાલવા વિનતી કરી.

ઉપજાતિ.

બારોટજીને નિજ દેઇ હુક્કો
તેથી જરા સ્વસ્થ થવા કહીને ;
હમીરજી સજ્જ થવા ત્વરાએ
ગયો કનેની લઘુ રાવટીમાં.

અનુષ્ટુપ

નોકરો ચાકરો સર્વે ઉભા સજ્જ થઇ જઇ,
મિત્રની સાથ આવે છે પ્હેરી વસ્ત્ર હમીરજી.

વસન્તતિલકા.

છે શ્વેત વસ્ત્ર સહુ અંગ પરે ધરેલાં,
આછી ઝીણી ટિબકી પાઘ પરે સુનેરી;

ધઉં બધા આપી દે છે. રેતીથી ગાડું ભરી લે છે અને રેતી વાવે છે. તેમાંથી તુંબડીના વેલા ઉગે છે. તુંબડાં પાકતાં તેને ખળામાં એકઠાં કરે છે અને તુંબડાં ફોડતાં પુષ્કળ ધઉં નીકળી પડે છે.

કેડે ઝુલે કમરબંધ નીચે પછેડી
ને ખડ્ગ હસ્ત મહીં નાજુક સર્પ જેવું.

જેને ઉરે રસિક છે લલના રમંતી,
જે પ્રેમથી હૃદય ત્યાં દ્રવતું સદાએ;
તે નેત્રમાં પ્રણયહેલી રહે વહંતી,
દેદિપ્યમાન રસ ભાલ પરે ઝગે છે.

ગંભીર એ વદન પૂર્ણ પ્રસન્ન ભાસે
ને ધૈર્ય નેત્ર તણું ધ્રુવ સમું દિસે છે;
તે ચાલ, તે વદન, તે સ્મિત, બોલ તેના
જોઇ રહે ગઢવી કાંઇ ઉમંગથી સૌ.

એ મિત્ર બેય ઉભી કુંતલ અશ્વ પાસે
એ યાળ ઉડતી પરે કર ફેરવે છે;
આરૂઢ થાય-ગઇ વિદ્યુત જેમ ચોંકી
ને અશ્વ પાંચ દશ તીવ્ર ફલંગ દેતા.

જે શસ્ત્ર શત્રુ કરનાં વિજયે મળેલાં-
જે પામતાં રુધિરનીક કઇ વહેલી-

જેને ત્યજી હજી અરિ શરમિંદ થાતા—
તે ક્ષત્રી કોઈ લઇ ચોધ પછાડી ચાલે.

સૂઇ ગયેલ રજપૂતી જગાવવાને,
સૌ વીરને ચમક ક્ષત્રીની આપવાને;
ઉત્સાહ સ્થાન પ્રતિ ઉપર પ્રેરવાને
નિશાની યુદ્ધ તણી ચોધ સહે ફ્રરે આ.

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

ડંકાની ત્રણ ગર્જના નગરમાં લોકો સહુ સુણતાં
ને સૌ ઉત્સુક સ્ત્રી સસંભ્રમ હવે દ્વારે ધસી આવતી;
જેના વીર્ય તણી અનેક રસીલી વાતો સુણાઇ હતી
તેને હર્ષથી ઝાંખવા જન સહુ હાટે બજારે ઉભાં.

અનુષ્ટુપ.

દરવાજા કને પ્હોંચે સ્વારી ચોધ તણી હવે,
જોવાને આવતાં લોકો દોડતાં પડતાં ધસે.

ઉપજાતિ.

છે રોશની હાટ મહીં કરેલી,
છંટાયલી શ્વેત બજાર ભાસે;

કે યુદ્ધનાં ચિત્ર દિવાલમાથે
રાતા પીળા રંગથી ચીતર્યાં છે.

આંહીં ઉભો તે દશ શિર્ષવાળો ,
ત્યાં રામ, ત્યાં વાનર ઉડંતો તે ,
ત્યાં જાનકી વૃક્ષ નીચે રડંતી ,
ક્યાંઈ વળી શ્વેત જટા ઋષિની.

ત્યાં વાઘ અશ્વો, તહીં હસ્તિ મ્હોટા,
અનેક રંગી વળી વેલીઓ છે ;
છાયા પડે તે પર કે જનોની–
કે ભૂતડાં દોડી જતાં દિસે છે .

કોલાહલે માનવીઓ તણા આ
સ્રીના કંઇ અર્ધ સુણાય શબ્દો ;
લાંબા ઝીણા સાદ અનેક થાતા ,
પ્રત્યેક ટોળે નવી વાત ચાલેઃ–

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

આ જેવો વરલાડડો કદિય તેં જોયો હતો–બેન ! શું? ”
જો જો ! ખડગ સુનેરી એ કર મહીં કેવું દિસે છે રૂડું ? ”

" ઓહો ! અશ્વ કુદી રહ્યો પણ જરી આ-સ્વાર ના ના ડગે ! "
" આહા ! એ મુખતેજથી શશિ અને ઝાંખી મશાલો બને ? "

" ચંદાબેન તણો જ આ કર ગૃહે ! કેવું બને તો–સખિ ? "
" કોઇ વેગડભાઇને કહી શકે એ ગોળ ખાવા અહીં ? "
" રે ! એ ભીલ ઠર્યાં અને રજપૂતી ટેકી દિસે વીર આ ! "
" ચંદાને પણ ભીલડી ગણીશુ ના " " એ કોઇ દેવી મહા ! "

" કિંતુ આ રજપૂત યુદ્ધ કરવા જાતો-શુણ્યું મેં નકી ! "
" શું આ ઉછરતું જ પુષ્પ મરવા જાશે ? અરેરે ! સખિ ! "
" તો એ આ-વ્યવિશાલનું કહીશ હું ચંદાની માતા કને ! "
" છે તો કૈં જ થવું નહીં ! " " નિરખી આ છોને જરા તોય લે ! "

" કોઇ કાયર સાથ લાખ વરષો સ્વર્ગેય જીવ્યા થકી
મ્હોટું ભાગ્ય સુવીરની કરલતા પૂરી ક્ષણે સ્પર્શવી ! "
" ચંદા પાસ રહી શીખેલ દિસ તું વાતો વડી બોલવી ! "
" બાઇ ! સૌ હરિએ લખેલ બનશે ! આ જોઇ લે તો જરી ! "

માલિની.

કુતૂહલભર મ્હેરો યોધનો છે પ્રફુલ્લ,
પ્રણયમય નિહાળી શહેર થાતો પ્રસન્ન ;

જહીં જહીં રસ જોતો આંખ ત્યાં એ ઢળે છે,
હૃદય ગળી વહે છે દેખતાં આર્દ્રતા કૈં.

અનુષ્ટુપ.

જોનારી-બોલનારી સૌ ઉભી આંહીં થઇ રહી,
સ્વારી આ દ્વારની પાસે આવતાં અટકી ઉભી.

ઉપજાતિ.

ઉભો અહીં મંડળીસાથ વેગડો,
હમીરને હસ્ત દઇ ઉતારતો;
મેમાનનો હસ્ત ગ્રહી સ્વહસ્તે,
એ ભીલનો નાયક સાથ ચાલે.
જરા અને યૌવન હાથ ઝાલી
ચાલ્યાં જતાં સાથ સદા વહંતાં-
તેવુંજ આ યુગ્મ નિહાળતાં આ
દ્વારે ઉભાં સ્થંભી હજાર લોકો.

અનુષ્ટુપ.

જડેલા દ્વારમાં મ્હોટા ખીલા વજ્ર તણા દિસે-
હસ્તિના લાખ મ્હોરાથી જે ના દ્વાર કદી ખસે.

ચોપાસે શ્યામ આ મ્હોટી દિવાલો દ્દઢ છે ઉભી ;
કોઠા ને મારકાઓમાં આજે દીપ રહ્યા ઝગી .

રક્તશા લાલ સિંદૂરે તોપો આ ગરકાવ છે ;
બ્હારના શત્રુ સામે એ મ્હો ખુલ્લાં વિકરાળ છે .

શત્રુથી દૂર થાવાને શત્રુના જયને સમે .
ભોંયરાં આ દિસે ઊંડાં ઉભા જ્યાં ભીલ સજ્જ છે .

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

" શું આ સાધન શૌર્યનાં મદદમાં છે લૂટ માંહીં ઉભાં ?
રે રે ! પ્હાડસમી દિવાલ ! નવ તું પામી પ્રભુની દયા ?
ઓ વીરો ! તમ આ ભૂમિ અસુરથી છે શક્ત જે ઝઝવા
તેને આ તમ લૂંટમાં ક્યમ કરી શાન્તિ હશો આપતા ? "

અનુષ્ટુપ.

વિચારો ઘોળતું આવા હૈયું યોધ તણું હતું ,
ક્હેવું કિંતુ કાંઇએ તે ના સાર્થક ભાસતું .

વસન્તતિલકા

આ દ્વાર અન્ય મહીંથી ઉપરે ચડે છે ,
ચોરા પરે હમીરનાં નયનો ઠરે છે ;

ટાંગ્યાં અનેક અહીં છે હથિયાર જૂનાં
ને કૈંક પાખર અને કવચો ઝુલંતાં.

ઉપજાતિ.

ભાલાં અહીં, ખડ્ગ અનેક ત્યાં છે,
ત્યાં ઢાલ ને ચક્ર તીરોતણાં છે;
જંઝાળ ને નાળ નહીં ટાંગાતી,
ત્યાં તાંસળી શીર્ષતણી જડેલી.

ત્યાં વાઘના નોર હજુ ધ્રુજે છે,
છે સ્તબ્ધ ત્યાં કૈં રણશૃંગ મ્હોટાં;
કૈં વાવટા રક્તમહીં ઢળ્યા તે
તેવા જ આંહીં ફરકી રહ્યા છે.

છે સજ્જ શસ્ત્રો હજુ રક્ત પીવા
જે વેગડાના વડિલો ઉપાડતા;
કૈં યુદ્ધની સર્વ નિશાનીઓ આ
ગાઇ રહી વૃત્ત અનેક જૂની.

હમીરજીના મુખમાં નવું કૈં
આ શસ્ત્ર અસ્ત્રો નિરખી રમે છે;
મ્હોટું અને દીર્ઘ પડેલ ખડ્ગ તે,
જોવા ઉઘાડી કરમાં ગ્રહે છે.

અનુષ્ટુપ.

વીંજવા ખડ્ગ સોટીશું જે બાહુ બળવાન છે—
આશ્ચર્ય જોઇને તેને રાજા ભીલ તણો કહે:—

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

" આવી આ તરવાર યુદ્ધ સમયે મ્હારા પિતા બાંધતા ,
તેને અન્ય ઉપાડનાર મળશે એ ના અમો માનતા ;
કિંતુ વીર તણી ભુજા કલિયુગે લૂટી ન લીધી હજુ ,
ક્ષત્રીની પ્રિય ભૂમિથી યવન સૌ છે દૂર પૂરા હજુ . "

બોલી આ મનમાં વિચાર કરતો કાંઈ હતો વેગડો ,
ને તેની કંઇ ઝાંય એ મુખપરે આછી હતી ભાસતી ;
આવો આ રજપૂત તે ગઢમહીં પ્હેલો પરોણો હતો ,
તે સાથે નિજ વાત વર્તન તણી ચિંતા ઉરે એ હતી .

ઉપેંદ્રવજ્રા.

ચોરામહીં સૌ ફરતા હતા ત્યાં ,
ક્યાં ઉભવું પાસ હમીરજીની ;
ઘોળાઇ એ એ ઉરમાં રહ્યું'તું ,
ને આંખ બારોટ ભણી જતી'તી .

અનુષ્ટુપ.

ચોક છે એક મ્હોટો ત્યાં ડાયરો સહુ જાય છે;
મેમાનો કાજ તૈયારી આંહીં સર્વ કરેલ છે.

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

રંઘોળીવતી રંગ કેક પુરીને ચોકો અહીં છે કર્યા,
પીળાં લાલ સુવર્ણ રંગી ફુલડાં વેલોમહીં છે ભર્યા;
આંહીં રંગીન મોર નૃત્ય કરતો, ત્યાં છે સુતેલાં શુકો,
રૂપેરી લઘુ કેવડો ચળકતો પ્રત્યેક ખૂણે રહ્યા.

ગુચ્છા પુષ્પતણા સુગંધી વચમાં ખીલી રહ્યા ચંદ્રથી,
મીઠું અર્પણ પુષ્પ ને શશીતણું આંહીં વહે હર્ષથી;
પ્રેમીની નજરે સહુય પ્રણયે આ રંગ ભાસે ભળ્યા,
ને આમોદ ભર્યાં સુરંગ ફુલને આધીન વાયુ બન્યા. +

ત્યાં પાસે દશ બાર રંગત રૂડા ઢાળ્યા નવા ઢોલિયા,
તેની ઉપર સ્વચ્છ ને ભરતનાં મ્હોટાં બિછાનાં રહ્યાં;

+ ભીલગૃહની આવી રચના ન જ હોય, પણ ગઢવીને લીધે એ "અમીરગૃહ શું" હતું.

વચ્ચે ગોહિલરાજને કર ગ્રહી બેસારતો વેગડો,
સૌએ સ્થાન લીધા પછી હમીરને હુકકો દઈ બેસતો.

સામે સન્મુખ રામનામ લઇને બારોટજી બેસતા,
માળા જે કરમાં રહી તુલસીની તે ડોકમાં ટાંગતા;
હુક્કાની ત્રણ ચાર ફૂંક લઇને લાંબી પછેડીવતી,
વાળીને પગની પલોંઠી સરખી કૈં સ્વસ્થ બેઠા થઇ.

છે પાંચેક જડિત્ર ત્યાં અહીં તહીં હુકકા હજુએ પડયા,
પીળી લાલ દરેક એ ચલમમાં અંગાર છે ખેરના;
ઝીણી ગૂંથણીના રૂપેરી શરપા રાતા બન્યા છે ધગી,
ઉભા ભીલ ત્રણેક એ હરઘડી તાજો કરે દેવતા.

“ભાઇ! આ શ્રમ આવડો ઘટિત ના હું કાજ લેવો હતો,
એ દીનો મિજમાન હેત નિરખી આભારી પૂરો હતો;”
જોઈ આ રચના હમીર વદતો આનંદ આભારથી,
ને માધુર્યભર્યાં મુખે પડી રહે ઝીણી ગુલાબી ઝરી.

અનુષ્ટુપ.

વેગડો સર્વ પોતાના સંબંધી વીર ભીલને
આંગળીથી બતાવીને ઓળખાવે હમીરને.

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

" આનું 'ગેમલ' નામ જે તીરવતી પાડે શુકો ઉડતાં,
આ 'ઘેલો' મુજ ભાઇ જે હરણને પ્હોંચી જતો દોડતાં;
આનું નામ 'વિડંગ' દેવીપ્રિય તે પામ્યો ભુજા વજ્રની–
જે પાડો અરણ્યોય એક ઝટકે જૂદો કરે શીષથી.

આ 'ભીલો' મુજ મલ્લ–એક બકરો જેનો સદા 'હાર છે–
તે ખભ્ભે ત્રણ આદમી ઉચકીને કે કોશ દોડી શકે;
આ ઠાકો મુજ–જેમણે વરષની છે પાંચ વીશો ગણી–
ભાલો એ કરનો છતાંય હજુએ કો ઢાલ ઝીલે નહીં."

ઉપજાતિ.

સામે નિહાળી મલકી સ્મિતે કૈં
પિછાન દે છે ગઢવી તણી એ;
પ્રણામ બારોટ નમી કરે ને
મજાકમાં વાત અગાડી ચાલે.

અનુષ્ટુપ.

આજથી વીશ વર્ષોએ મ્હોટી લૂટ કરેલ કો,
પછી તે ભીલનો રાજા મધ્યાહ્‌ને વનમાં હતો.

વસન્તતિલકા.

ત્હોયે શિકાર હજુ શોધતી એક ટોળી,
કો ઘોરી માર્ગ પકડી ચુપ છે રહેલી;
બારીક આંખ શકરા સરખી ફરે, ને
બે ચાર કોશની ખિના નજરે પડે છે.

એ આંખનો વિષય આ ગઢવી બને છે,
એ શ્વેત વસ્ત્ર દૂરથી નયને ચડે છે;
હુકકો રૂપેરી રવિનાં કિરણે પ્રકાશે,
ને પાઘડી ઉપરની ઝબકે સુનેરી.

અનુષ્ટુપ.

પીરાણી ઘોડલી રોઝી આવે રેવાલ દોડતી,
સ્વારના પેટનું પાણી ધ્રૂજે ના જરી ચાલથી.

ઉપજાતિ.

કો રાજ્યમાં લગ્નતણે પ્રસંગે
સારો હતા એ શિરપાવ પામ્યા;
એ વસ્ત્ર, એ ઘોડલી, ચારજામો
ને ભૂષણો લેઇ ગૃહે જતા 'તા.

ધાર્યાં હતાં ભૂષણ વસ્ત્ર અંગે,
લીધા હતા બેવડિયા કસુંબા;
ના કોઈની બીક હતી જરાએ,
ધીમે દુહા કૈં લલકારતા 'તા.

અનુષ્ટુપ.

ચારણો-દેવીના ભક્તો-યુદ્ધની કવિતા હતા,
હતા તે જંગલે ક્યાંએ મીઠી છાયમહીં સદા.

રાજ્ય ને ધર્મનીતિથી—ક્ષત્રીના અતિ પ્રેમથી-
ઉગામી આંગળી તેની સામે કોઇ શકે નહીં.

ઉપજાતિ.

પોશાકને અંગપરે જ રાખી
દેનારની કીર્તિ પ્રસારતા તે;
દેતાં વળી ચારણને ઉમંગે
છે કીર્તિ આ-સૂચન એય થાતું.

અનુષ્ટુપ.

વાજાં આ નૃપતિનાં તે શું ભીલો સમજી શકે?
કોઇએ એક નીતિથી ના ના છાપ બધે પડે.

ઉપજાતિ .

વીંટાઇ ચોપાસ જતાં લૂટારા
બારોટજી એ હિણતાઇ ઉભા ;
ગયા પડી મ્હોંપર શેરડા ને
દુહા ગયા ક્યાંઇ છુપાઇ સર્વે .

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

કિંતુ હિંમતને કંઇ કરગરી લાવ્યા ઉરે ધ્રૂજતે ,
ખોંખારો બલવાન એક દઇને તાજો કર્યો કંઠને ;
વાચા આવી ફરી અને મગજ જે યુક્તિભરેલું સદા-
તેણે આજ નવીન યત્ન કરીને જોડ્યા નવા સોરઠાઃ-

સોરઠા.

" દેવી સહશે કેમ દેવીપુત્ર થતો દુખી ?
ઇચ્છો જો તમ ક્ષેમ લેજો ચારણની દુવા !

છંછેડીને સાપ કાઢયો માલ ન કોઇએ !
ચારણ દેશે શાપ આંતરડી ઉકળી જતાં ! "

અનુષ્ટુપ.

પરંતુ ડાંગ ઊંચી ત્યાં સામે ભીલતણી થતી,
ઔદાર્યે સર્વ દેવાનું ગઢવીજી કરે નકી.

ઉપજાતિ.

ઉતારીને ભૂષણ સર્વ દીધાં,
મૂક્યાં નીચે મંદિલ વસ્ત્ર સર્વે;
ઘોડી હતી જીવથકી વધારે—
સોંપી દીધી તેય લગામ અંતે.

અનુષ્ટુપ.

ખડીઆમાં હતા ગોટા માળવાના અફીણના
અને તેમાં હતું ભાતું-ચાચે તે નવ લૂટવા.

ગઢવીની શુણી વાણી દયા લૂટમહીં કરી
કહે છે ભીલ કો તેને વેગડા પાસ ચાલવા.

ઉપજાતિ.

રાજાતણું નામ શુણી ફરીથી
હૈયામહીં હિંમત કાંઇ લાવી,

બારોટજી ભીલસહે ગયા ને
નવો હતો ઘાટ ઘડયો ઉરે કૈં.

અનુષ્ટુપ.

વિચારો ઘોળતા પ્હોંચ્યા ગઢવી નૃપની કને,
આદર્યો જાતિનો ધંધો જોઇ વેગડરાજને.

મન્દાક્રાન્તા.

લૂટારાને વીર પુરુષનાં આપવાં માન મ્હોટાં-
લૂટારાને રસિક કવિતે દેવની તુલ્ય ગાવા-
વ્હાલો ધંધો ગઢવીઉરને બાપદાદા તણો એ,
ને શ્લાઘાની નરમ મધુરી વાણીનો ધોધ ચાલેઃ-

સોરઠા.

" અર્જુન! થોથાં ફેંક! તારા તીર ઉડી ગયા!
આ તો ભડ છે એક કિરાત બીજો-વેગડો!

અર્જુન! દૈવત આજ તારૂં ના અજમાવજે!
આ તો શંભુનાથ કિરાત બીજો—વેગડો!

અર્જુન જોડી હાથ થાકી પદ જેને પડે,
તે હરનો તું હાથ જમણો—સાવજ વેગડા!

હરની ત્રીજી આંખ અનંગથી છો ઉઘડે !
પણ ચારણનો વાંક શું છે? વીરા વેગડા !

શૂરાનાં હથિયાર ચારણ ને તલવાર આ,
તેની સામે ધાડ તારી હોય ન—વેગડા !

કોનાં ગાશું ગીત ? ગીત કોણ ગવરાવશે ?
જો હંસાની રીત હંસા મૂકે ! વેગડા !

ચારણ હરની જીભ ! તું તો હરની આંખડી !
જૂદાં અંગ શરીર ના ના ઠર તું—વેગડા !

તુંમાં ઝાઝો માલ—ઝંઝેડી જગ લે ભલે !
પણ હું ના મરનાર તારો માર્યો ! વેગડા !"

મન્દાક્રાન્તા.

લૂટારાની ઉપર પણ એ ધારતો રાજદંડ,
ને રાજાનાં પ્રિય બહુ હતાં માન સૌ વેગડાને ;
વ્હાલું થાતું—મન ગમી જતું માન એ આપનારૂં,
વ્હાલું થાતું રજપૂત સહે ભીલને મૂકનારૂં.

હમીરજી રંજન થાય એટલો
હેતુ હતો નાયકને મને તો;
કિંતુ કંઇ અન્ય જ હેતુ ઊંડો
બારોટજીના મુખમાં હસે છે.

સ્વીકારીને નાયકની જીવાઇ
કૃપાલ છાયામહીં વાસ કીધો;
આભાર મ્હોટા બહુએ થએલા
પોતા પરે તે ગઢવી ગણે છે.

આભાર વાળી ઋણમુક્ત થાવું–
ઇચ્છા હતી એ ગઢવી તણી કેં;
શોધ્યો હતો કોઇ પ્રકાર તેવો,
તે કાજ આ એક પ્રસંગ ભાસ્યો.

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

કન્યા રૂપવતી હતી ભીલતણી તેના ગૃહસ્થાશ્રમે,
તેને બાલપણા મહીં જ ત્યજીને માતા મરેલી હતી;
તોએ સત્તર વર્ષની ઉછરીને હાવાં થએલી હતી,
વીતેલી સહુ જિંદગી ગઢવીની સાથે ગએલી હતી.

તેને કુશલ સૌ રીતે ગઢવીએ કીધી હતી કેળવી,
માતાની જ હતી ઉરે ગઢવીને વાત્સલ્યની લાગણી;
તેને વ્હાલથી સર્વદા કુંવરીએ 'દાદા' કહી બોલતી,
ને એ બોલ મહીં જ કોઇ કવિતા દેવી હતી ભાસતી.

જેવી સુંદર ને હતી કુશલ તે તેવો પતિ શોધવા–
તેવા યોગ્ય પતિસહે સુખ મહીં તેને સદા દેખવા–
ધારી હોંશ હતી ખરી ગઢવીએ વીતેલ કૈ કાળથી,
ને એ ખંત પૂરી કરી ઋણ થકી મુક્તિય લેવી હતી.

વસન્તતિલકા.

સંસાર સૌ સમયના સમજેલ પૂરા
રાજ્યો મહીં ફરી ફરી ગઢવી હતા સૌ;
વાકેફ આ પણ હતો ગઢવી સહુથી
ને મામલા પણ કંઇ નિરખી ગયો 'તો.

ગોહેલ કોણ? વળી કોણ હમીરજી છે?
ગંગાતણા કુલની કેવી મહાનતા છે?
એ સૌ હકીકતથી કૈંજ અજાણ ન્હોતો,
એ સૌ રમી ગઢવીના ઉરમાં રહ્યું 'તું.

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

તેથી કેવી ધરાપરે રમણીઓ વીરાંગના હોય છે-
તેની ઝાંખી કરાવવા હમીરને ચૂંટીજ કાઢી કથા;
ચક્રાવે અભિમન્યુના ગમનની આખ્યાયિકા આદરી,
ને સૌ ભાવ હમીરના નિરખવા ત્યાં આંખ ચોટી રહી.

કેવી કોમલ સૃષ્ટિ રૂપ ગુણમાં બ્રહ્માતણી છે બની?
કેવી ભૂષણરૂપ વીરનરને સ્ત્રી છે સદાએ થઈ?
તેની ઝાંખી કરાવીને હમીરને ઉતારવા તે ઉરે--
હેતુ એ પકડી સહુય બલથી એ યત્ન એ આદરે.

ભૂલી ભાન ડુબી ગયો હમીર છે આખ્યાનમાંહી ઊંડે,
પોતાના ઇતિહાસનું જ સઘળું એ ચિત્ર ભાસી રહે;
બંધાયો અભિમન્યુ લગ્નવતી છે-ફેરા ફર્યો ચાર છે,
જોવાનેય છતાં હજુ વદન એ ભાગી થએલો ન છે.

શી છે કોમલ સૃષ્ટિના હૃદયના ભાવોની મીઠી મજા?
શાં વિશ્રાંતિભર્યાં સુરંગ ફુલડાં એ નેત્રમાં છે વસ્યાં?
એ સંગીત સ્વરે અકેક ધ્વનિમાં શા છે દિલાસા રહ્યા?
કાં સંસારતણી સુખી સફલતા એમાં સહુ માનતાં?

એનું ભાન હજુ સુધી નવ કશું અર્જુનના પુત્રને,
તેને એકજ લાલસા રણતણી—છે એજ વ્હાલું ઉરે;
રોમે રોમ ભરેલ આશ જયની આત્મપ્રભાવે હતી,
ને સંગ્રામ મહીંજ એ જીવિતની માનેલ તૃપ્તિ હતી.

અનુષ્ટુપ.

હુકકાઓ બોલવાનું એ ભૂલી જાય બધા હવે,
અગાડી ચાલતી વાર્તા મીઠા કો રસમાં વહે.

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

"આજે અર્જુનવીણ પાંડવ તણાં સૌ શસ્ત્ર સૂનાં ગણી,
હર્ષી કૌરવ યુદ્ધ ચક્રવ્યૂહનું દેવા કરે માગણી;
પ્હોંચી અર્જુન તો નહીં જ શકશે, ના ક્હેણ ઠેલાય વા,
ખામી ગાંડિવની રણે પૂરી શકે તે બાણ દેખાય ના.

હારી આજ શું ધર્મ ધર્મ સરખો જાશે અનીતિવડે?
'જ્યાં જ્યાં ધર્મ તહીં તહીં જ જય' એ શું વ્યર્થ વાણી થશે?
એવા લાખ વિચારમાં ડૂબી ગઈ છે પાંડવોની સભા,
ચિંતાક્રાંત મુખો સહુ ઢળી જઇ છે તેજહીણાં બન્યાં.

શાર્દૂલવિક્રીડિત .

તેથી કેવી ધરાપરે રમણીઓ વીરાંગના હોય છે-
તેની ઝાંખી કરાવવા હમીરને ચૂંટી જ કાઢી કથા ;
ચક્રાવે **અ**ભિમન્યુના ગમનની આખ્યાયિકા આદરી,
ને સૌ ભાવ હમીરના નિરખવા ત્યાં આંખ ચોટી રહી .

કેવી કોમલ સૃષ્ટિ રૂપ ગુણમાં બ્રહ્માતણી છે બની ?
કેવી ભૂષણરૂપ વીરનરને સ્ત્રી છે સદાએ થઈ ?
તેની ઝાંખી કરાવીને હમીરને ઉતારવા તે ઉરે--
હેતુ એ પકડી સહુય બલથી એ યત્ન એ આદરે .

ભૂલી ભાન ડુબી ગયો હમીર છે આખ્યાનમાંહી ઊંડે ,
પોતાના ઇતિહાસનું જ સઘળું એ ચિત્ર ભાસી રહે ;
બંધાયો **અ**ભિમન્યુ લગ્નવતી છે-ફેરા ફર્યો ચાર છે ,
જોવાનેય છતાં હજુ વદન એ ભાગી થએલો ન છે .

શી છે કોમલ સૃષ્ટિના હૃદયના ભાવોની મીઠી મજા ?
શાં વિશ્રાંતિભર્યાં સુરંગ ફુલડાં એ નેત્રમાં છે વસ્યાં ?
એ સંગીત સ્વરે અકેક ધ્વનિમાં શા છે દિલાસા રહ્યા ?
કાં સંસારતણી સુખી સફલતા એમાં સહુ માનતાં ?

એનું ભાન હજુ સુધી નવ કશું અર્જુનના પુત્રને ,
તેને એકજ લાલસા રણતણી–છે એજ વ્હાલું ઉરે ;
રોમે રોમ ભરેલ આશ જયની આત્મપ્રભાવે હતી ,
ને સંગ્રામ મહીંજ એ જીવિતની માનેલ તૃપ્તિ હતી .

અનુષ્ટુપ .

હુકકાઓ બોલવાનું એ ભૂલી જાય બધા હવે ,
અગાડી ચાલતી વાર્તા મીઠા કો રસમાં વહે .

શાર્દૂલવિક્રીડિત .

"આજે અર્જુનવીણ પાંડવ તણાં સૌ શસ્ત્ર સૂનાં ગણી ,
હર્ષી કૌરવ યુદ્ધ ચક્રવ્યૂહનું દેવા કરે માગણી ;
ત્હાંચી અર્જુન તો નહીં જ શકશે, ના કહેણ ઠેલાય વા ,
ખામી ગાંડિવની રણે પૂરી શકે તે બાણ દેખાય ના .
હારી આજ શું ધર્મ ધર્મ સરખો જાશે અનીતિવડે ?
'જ્યાં જ્યાં ધર્મ તહીં તહીં જ જય' એ શું વ્યર્થ વાણી થશે ?
એવા લાખ વિચારમાં ડૂબી ગઈ છે પાંડવોની સભા ,
ચિંતાક્રાંત મુખો સહુ ઢળી જઇ છે તેજહીણાં બન્યાં .

ઉપજાતિ.

હીરાજડ્યું કંકણ એક કાઢી,
સો પાનનું એક બનાવી બીડું,
સુવર્ણના થાળ મહીં ધરીને,
સભા મહીં ફેરવવા ઠરે છે,

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

'ખામી ગાંડિવની રણે પૂરી શકે તે બાણ કો હોય જો-
ખામી અર્જુનની રણે પૂરી શકે તે વીર કો હોય જો-
ચક્રાવે ચડવા મહાન બલને જે કોઇ હો ધારતો-
તે આ કંકણ સાથ તાંબુલ તણું બીડું સુખે ઝીલજો.'

ઉપજાતિ.

બે વખત આવો ધ્વનિ ત્યાં ઉઠ્યો ને
સભામહીં તાંબુલ એ ફરે છે;
વીરો મુખો વીર તણાં જુવે ને
ભૂમિભણી નેત્ર સહુ ઢળે છે.

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

'ખામી અર્જુનની રણે પૂરી શકે તે વીર શું કોઇ ના ?
ચક્રાવે ચડનાર અર્જુન વિના શું અન્ય કો હોય ના ?
ક્ષત્રીનો કર કોઇ શું નવ શકે આ થાળને ઝીલવા ?
આ બીડું ધરવા ફરી ધરણીએ આપે ન કાં કો રજા ?'

અનુષ્ટુપ.

શબ્દો આ કર્ણ ન્હોંચે છે આવતા અભિમન્યુના,
તપે છે રક્ત એ રાતું જોઇ નિસ્તેજ એ સભા.

ઉપજાતિ.

ના થાળ ભૂમિ ઉપરે અડ્યો એ
ત્યાં વીર તેને ઝડપી લીએ છે;
બીડું ઉપાડી મુકુટે ધરે ને
ઉપાડતો કંકણ ખ્હેરવાને.

માલિની.

ખળભળી અતિ હર્ષે ઉઠતી એ સભાને
'જય જય અભિમન્યુ' નાદ એવો ઉઠે છે;

નવીન રણ તણો એ અગ્રણી ત્યાં જ સ્થાપી
'જય જય અભિમન્યુ' ગર્જના થાય પાછી."

'જય જય અભિમન્યુ' એ જ શબ્દો ઉમંગે
હમીરહૃદયમાંથી ઉઠતા મ્હોં બતાવે;
મધુર ધ્વનિ વદે છે 'રંગ બારોટજી છે,'
ગઢવી શિર નમે ને વાત ચાલે અગાડી.

અનુષ્ટુપ.

"ધ્વનિ આ હર્ષનો આવો સુભદ્રા શ્રવણે પડે,
કુદકી દોડતી ઉઠી નીચે મ્હેલથી ઉતરે.

વસન્તતિલકા.

ત્યાં વીર પુત્ર જનની નિકટે જઇને
હર્ષેભર્યું મુખ પદે નમવી ઉભે છે;
બીડું ગ્રહ્યું સહજ વીરની વૃત્તિએ જે
સાક્ષાત તેજ પુલકી વદતી દિસે છે.

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

'માતા! પાંડવની સભા મહીં ફર્યું બીડું શું ભૂમિ પડે?
શું ના ગાંડિવ પૂજ્ય વીણ ધરતી કો બાણ બીજું ધરે?

ક્ષત્રી શું નવ ચક્રવ્યૂહ અથવા કો અન્ય યુદ્ધે ચડે ?
પાણી આસ જતું અરે ! રુધિર આ શે-માત ! સાંખી શકે ?'

અનુષ્ટુપ.

'નહીં બાપુ ! નહીં બેટા !' અશ્રુધાર ઢળી પડે,
બાલ એ વીરને મ્હોંએ હસ્ત માતા તણો ફરે.

વસન્તતિલકા.

'તું બાલ ને તુજ પિતા નહિ આજ પાસે,
એ કૌરવો કુશલ પ્રૌઢ મહાબલી છે;
આ નેત્ર માત્ર તુજ ઉપર ઠારવાનાં,
મા વિનવે જઇશ ના ! નહિ બાપ ! ના ના !

અનુષ્ટુપ.

ખીલતું ઉત્તરાનું મ્હોં આ નેત્રે તરતું દિસે,
છેડો એ વારવા તુંને તારા પાદપરે પડે.

વસન્તતિલકા.

તેં હસ્ત એ ગ્રહી હજુ નવ મ્હોંય દીઠું !
એ દેવી ઉપર દયા નવ લાવશે શું ?

સંસારમાં નિરખવા સરખી વિભૂતિ
જોવા નહીં નયન શું તુજ જાય ઠેરી ?

શાર્દૂલવિક્રીડિત .

વાહીલો પણ જન્મનીય પ્રથમે તું છે બન્યો-બાપલા !
માતા આજ તું ભોળીએ વળી તને કીધો બહુ ચાગલો !
શું હું વ્યર્થ જ આ કહું સહુ તને ? ના વાદ શું છોડશે ?
રે રે ભાઇ ! દયાય કોઇ ઉરની ના શું જરી લાવશે

'માતા ! આ તુજ બોલ શું ઘટિત છે કો વીરમાતા મુખે ?
માતા ! ખડ્ગવિના-વિના રણભૂમિ શું પુત્રનો અર્થ છે ?
મ્હારા તાત ન શું દુઃખે સળગશે આ બોલ તારા શુણી ?
દે આશીષ, ફરી હવે રણ જવા વારીશ હુંને નહીં .'

અનુષ્ટુપ .

આંસુડાં આ ઉપાલંભે માતાનાં અટકે નહીં ,
હસ્ત એ પુત્રને મ્હોંએ ફરતાં કંપ મટે નહીં .

માલિની .

અસુખ જરીય થાતાં પુત્રને સ્વપ્નમાં એ-
જરી પણ બનતાં કૈં પુત્રનો વાળ વાંકો-

ફડફડી ઉઠતું જે માતનું આર્દ્ર હૈયું
નહિ હજુ અભિમન્યુ જાણતો તે દિસે છે.

અનુષ્ટુપ.

વીરનું બાલ હૈયું એ ના ના પ્રૌઢ હજુ સુધી,
ખડ્ગનો બાલસ્નેહી આ–તેને જાણ ન સ્નેહની.

સોરઠા.

પણ માતાનો પ્રેમ જાણે એકજ માવડી,
બીજાં ભીનાં નેણ દુનિયાની માયા ખરી.

બચલાં વીંછણ ખાય–વીંછણ ડંખ ન આપતી,
માનો મર જીવ જાય ઉંની આંચ દીએ નહીં.

મા ! ચડતો સંગ્રામ અમર બાલ તુજ આ હજો,
એનો રક્ષણહાર ચૌદ લોકનો નાથ હો.

વસન્તતિલકા.

સૂર્યોદયે રમત જે કરવી મહાન–
તેના જ તાન મહીં રાત્રિ જતી વહંતી ;

ઉત્સાહ હર્ષભર ઘોષ ઘૂમી રહ્યો છે,
આજ્ઞા તણા ધ્વનિ શુણાય મહેલમાંથી.

માતાતણાં નયન મેઘ બની ઢળે છે,
આશિષમાં હૃદય એ ટપકી પડે છે;
પ્રત્યેક બિંદુમહીં નિર્મળ આર્દ્રતા છે,
ઓહો! વિધિય તણું તખ્ત દ્રવી ગળે છે."

અનુષ્ટુપ.

માતાનાં અશ્રુની સાથે ઢળે અશ્રુ હમીરનાં,
વિચારો આર્દ્ર એ હૈયે જાગતા કંઇ ભૂતના.

શિખરિણી.

'અરે! મ્હારે એ છે પ્રિયજન કંઇ આ રુધિરનાં!
ત્યજી તેને આવો ભટકી અપરાધી કયમ બનું
પ્રભો! શું મ્હારાથી નવ સુખી થશે કોઇ જ ઉરે?
ક્ષમા શાની યાચું મરણવશ જાતાં પણ હવે?

અરે! બાલા! બાલા! તુજ નયન હૈયે ખટકતાં!
થવાએ તો થાજે પણ હજુ સુખી તું બહુ સદા!

હશે એ શું પ્રીતિ ? નહિ નહિ ! છતાં અન્ય પણ શું ?
પરંતુ ક્યાં ખોળું વીજળી સરખી જે ગગન શું ? '

ઉપજાતિ .

હમીરનાં આર્દ્ર ગળેલ નેત્રો
ચોટી રહ્યાં છે ગઢવી મુખે જે ,
ઇચ્છેલ તે સો બનતું નિહાળી
બારોટ કૈં રંગ નવીન ધારે .

વીરત્વ નારીનું બતાવવાને
હેતુ બને જો પરિપૂર્ણ આજે–
ચંદ્રા પછી સો કરી પૂર્ણ દેશે
બારોટને એ નક્કી ખાતરી છે .

અનુષ્ટુપ .

હુક્કાની ફુંક બે લેઇ જમાવી ફરી કલ્પના ,
હસી કૈં યોધની સામે ચલાવે ફરી વારતા .

પદ્ધરી .

" નભ ઘુંમટ તોડીભરી એક ફાલ
પ્રકટે ખળખળ ગઝબ બાલ ;

એ ચંડીના કર તણો થાલ
ઢોળે અસુરનું રુધિર લાલ.

વાદળી નિકટ ઉભી સિંહ રૂપ,
શોણિત પીએ ભૂખ ચૂસ ચૂસ;
ફાટી ગએલ અંગાર આંખ
દેશે કરી શું જગત ખાક!

અભિમન્યુનો સામો મહેલ,
ઝળકે ઉપર કંઇ કલસ હેલ;
રવિ કિરણનો એ પ્રલય આજ,
ત્યાં આ અડગ કો ગિરિરાજ!

ત્યાં દૂર ઉભું સેન સજ્જ,
હયદલ અને પેદલ અખજ્જ;
ગડડડે ઝુલે કંઇ મતંગજ,
કુંભસ્થલે ટપટપક મદ.

ભાલા, કટાર, કંઇ ખડ્ગ દંડ–
પાવક પહાડ સૂતો પ્રચંડ!

ચોપાસ ખાણટંકાર થાય–
વહ્નિ ફણે ફુંફવે વ્યાલ !

સહુ અડગ વીર દૃઢ સુભટ યોધ
વર્ષે સુરખ દૃગ ક્રોધ ક્રોધ !
નયને ખૂણે ઉભી રહી મૂછ,
માતંગ શુંઢવત ફરકે ભુજ.

રણશૃંગનો ઉપડે અવાજ,
કઇ દડદડે વાજીંત્ર વાજ;
ડંકો ડમકડમ–ભેર–ઢોલ,
એ ધ્વનિ અતુલ–ન થાય તોલ !

'હરહર' ઉઠયો ગંભીર નાદ,
ઘડ ઘડ વહે જ્યમ ઘન અષાઢ !
ગોળા તૂટયા ગ્રહ ભાનુ જેમ !
ઉખડી પડયું આકાશ કેમ !

કંપે ધરણીપર વૃથા ઝુંડ !
કંપે અનિલની લહરી મંદ !

કંપે જલધિ તજી આજ માઝ !
કંપે ભૂતલ ને શેષનાગ !

ધ્રૂજે રિપુદલ છાતી દૂર !
પગ ધ્રૂજતાં ઉડી જાય ધૂલ !
ઊંધાં વહે નદનદી પૂર !
કંઇ પ્હાડ બનતા ચૂર ચૂર !

ધૂર્જટિ ઉઠે લઇ રૂંઢમાલ !
શિરપર ધરી લઇ કરિન ખાલ !
લઇ ડમરૂ ડાક જોગિની પિશાચ
કંઇ ભૂત સાથ કુદી કરે નાચ !

સુરલોકની કન્યા અનેક
વર શોધવા ઉઠી એક એક !
લઇ કરલતાપર કુસુમહાર
ઉડી વિમાને કરી કરી સિંગાર !

ગિરિગહ્વરો ઉદધિ અખાત–
જ્યાં સાથ ચાલે દિવસ રાત–

પાતાલ નભ દિગપાલ પાસ–
ઘૂમી રહી હજુ ઘોર હાક !

સજી સજ્જ છે બખતર કુમાર
સુણી હાક ઉઠતો સિંહબાલ ;
મરડાઇ ઉઠતા અંગબાલ ,
ફુટતી મૂછે દે હાથ તાલ .

સ્મિત અધર ફરકે લાલ લાલ !
મુખપર ફરે છે રુધિર લાલ !
ચડી ચક્ષુપર કઇ રેખ લાલ !
કો અન્ય ઉગતો અરુણ લાલ !

ઉઠયો જલધિના મથન કાજ !
વા ફોડવા નભ ઘૂમટ આજ !
રગદોલવા નિજ કરથી કાલ !
કે તોડવા જગ અંધકાર ! ”

ઉપજાતિ.

હમીરનાં નેત્ર ભરાય રક્તે ,
સંગ્રામના નાદ શુણાય કર્ણે ;

એ હસ્ત એ મૂછ ભણી વળે છે,
ત્યાં વાત બારોટ તણી ફરે છે.

સોરઠો.

"ભૂંડી સાંઢણી! આજ રાત બધી તેં શું કર્યું?
જેનો ચાલ્યો નાથ તેને મેળવ-થાક ક્યાં?

પદ્ધરી.

અભિમન્યુ થાતો રથારૂઢ,
કઇ શીષનાં નમી રહે પૂર;
ત્યાં કૈંક શશીના સમું નૂર
ક્ષિતિજે દિસે છે દૂર દૂર!

કો સ્વર્ગફુલડાં તણો હાર!
કો દિવ્ય હોળી તણી ઝાળ!
કો વીજળી તણી વહે ધાર!
સહુ જગતપર કો ધવલ ગાર.

સોરઠા.

પવનવેગની સાંઢ! તુંને રંગ હજાર છે!
પીજે વીની નાળ ખેંચાડીને ઉત્તરા!

જેનો ઝાલ્યો હાથ વીરે તે મુખ ના દીઠું !
તે જોવાનું આજ બતાવનારી---સાંઢણી !

બાપુ ! બાલા ! બેન ! બે ટાણાંનું પૂજજે ,
સાચો રાખી પ્રેમ ભવ આખો આ સાંઢણી !

દેનારાં તુજ હાથ-બેની ! મા ને બાપ તો !
પણ તુજ મીઠી લ્હાણ સાચી દેતલ સાંઢણી !

ઉઘોર .

ઉતરી કુંવરી લલના બાલ ,
ઝમકે નૂપુર-શિરની ઝાલ ;
અનિલે લળકી ઉભે કેળ
તેવી ઉભી અંગની વેળ !

કરતું મધુર મુખ સ્મિત મંદ ,
રેડે અધર અજબી રંગ ;
હસતાં વમળ પડતાં ગાલ-
પિયુનું થજો ઝાઝું વ્હાલ .

રાત્રિ બધી જાગી છેક ,
નેત્રે પડી રાતી રેખ ;

જેવો પગ ધર્યો ગૃહમ્હાંય
તેવી ફરી પાછી બ્હાર ;
ભર ઉત્સાહ રોમે રોમ ,
પગમાં હામનું છે ઝોમ .

રથ છે આંગણે ઉભેલ ,
ઝળકે પતાકા ને હેલ ;
હીરાજડ્યા મોટા સ્થંભ ,
તેમાં શસ્ત્ર પૂરે રંગ .

ચોગમ ચક્ર ટાંગ્યાં દિવ્ય ,
ઉભાં અસ્ત્ર ખડ્ગો ભવ્ય ;
ઉપર ચિત્રમાં હનુમાન
તેડી ઉડે લક્ષ્મણ રામ .

વચમાં ઇન્દ્ર શો કુમાર ,
બેઠો કર મહીં લઇ બાણ ;
અશ્વો સારથી છે સજ્જ ,
સેના કૂચ કરતી અર્ધ .

હરખે જોઇ પતિનું મુખ ,
કુંવરી થઇ રથઆરૂઢ ;

પિયુના વામ કરની પાસ
લીધું યુદ્ધરથમાં સ્થાન.

વાળી વીર આસંન દેવી,
બેઠી જગતઅંબા જેવી;
કમલે ભ્રમર ઝૂઝે તેમ,
પતિને મુખે ચોટયાં નેન.

ચમકે અભિમન્યુ જોઇ,
પડખે આમ બાલા કોઇ;
સમજે નહીં આ શું થાય,
મનમાં કાંઇ એ મૂંઝાય.

પોતાનીજ સ્ત્રી છે એમ,
જાણે અભિમન્યુ કેમ?
ગઇ છે તેડવાને સાંઢ—
એને એટલી છે જાણ.

પોતાનીય સ્ત્રીએ કેમ
રથમાં આવી બેસે એમ?
એ ના વીરથી સમજાય,
કોઇ સ્ત્રીથી ક્યમ બોલાય?

સોરઠા .

પ્રૌઢ હૃદયની નીક આત્માર્પણ ઔદાર્યની–
તે નવ સમજે વીર–જેનો પાઠ ભણ્યો નહીં .

પણ સ્થિર સુંદર રૂપ વયમાં તાજું આવતું–
ત્યાં દૃગ ફરતાં સ્નિગ્ધ પાઠ ભણાવ્યો કુદરતે .

ઉદ્ધાર .

જોઇ ચપલતા આટોપ–
જોઇ ખીલતો એ રોપ–
જોઇ આંખડીનો તીર–
ડૂબે અચંબામાં વીર .

આ તે કોઇ છે શું દેવી ?
ઉર સંભાવના છે એવી !
મુખથી નેત્ર ના ખેંચાય !
દર્શનની ન તૃપ્તિ થાય !

લાગી ગઈ દૈવી ચોટ !
દિલડું થયું લોટંપોટ !
મીઠું મુગ્ધ ઉરનું તાન–
તેમાં ગયો ભૂલી ભાન !

સોરઠા.

ભમરો ખીડવા જેમ ઉઘડે ગુલાબની કળી,
ખીલે મુખડું તેમ કુંવરીનું સ્મિત મન્દમાં.

ઝરતાં ફુલડાં જેમ થંડી વાયુ લ્હેરીએ
પિયુનાં દૃગને તેમ ઉત્તર દેતી ઉત્તરા.

ઉધોર.

'દાસી આપની છું-નાથ!
શિષ્યા પાર્થની છું-નાથ!
જ્યાં જ્યાં આપ ત્યાં ત્યાં હુંય-
મ્હેલે જંગલે કે ક્યાંય.

મારો પતિ જ રણમાં જાય,
હુંથી કયમ અહીં રહેવાય?
ચિન્તા રાખશો ના-નાથ,
ના હું ડરીશ શુણી રણહાક.

મુજને શસ્ત્રનો છે યોગ,
પાર્થે શીખવ્યો ઉપયોગ;

આપીશ નાથને હું સ્હાય,
શીખ્યું આજ સાર્થક થાય.

ઝૂઝે રણે વ્હાલો યોધ-
તે છે મને જોવા કોડ;
તૃપ્તિ તેજ લેવા કાજ,
રણના રથે બેઠી આજ.

સોરઠા.

પોતાની જે માત-નિત્યની ભાગિણી પાર્થની-
રડતી તે હમણાં જ જોઈ આવ્યો વીર છે.

તાજી અશ્રુધાર-હયામણું મુખ માતનું-
તે ફરીથી આ વાર વીરનયનમાં તરવરે.

સ્ત્રી તો કોમળ જાત-વીરપણું ત્યાં હોય ક્યાં?
અનુભવની જે બ્હાર તે આ વીર ન માનતો.

ત્યાં આ બાલાવેણ વિસ્મયહરિયો ભાસતો,
તેને પીતો તેમ અધર બેય ઉઘડી રહે.

ઉધોર.

સ્ત્રી ના યુદ્ધમાં લેવાય,
શાસ્ત્રો કેમ ઉલ્લંઘાય?

દેવા રજા મન ના થાય,
'જા' એ બોલ કયમ બોલાય?

એ મુખચન્દ્રનું સૌંદર્ય-
તેમાં અમી છે કંઇ દિવ્ય;
તેનું પાન કરતો જાય,
તૃપ્તિ કાળથી ના થાય.

સોરઠો.

આ ના દેવી કોઇ પણ છે નકી નિજ ઉત્તરા-
એ જાણે તવ યોધ વિચારલહરીમાં તરે.

ઉદ્ગાર.

'લલનાઓ તણાં આ રૂપ-
ઓહો! સુધાના શા કૂપ!
એ લાવણ્યના સૌ ભાવ-
તેનો શો ગભીર પ્રભાવ!

એને જોઇ તો મેં આજ
પણ ના કરૂં શું તે કાજ?

ભાસે યુગો વીત્યા સાથ !
મારૂં હૃદય થાતું દાસ !

આ કો સભર મૃદુતાકોષ !
કેવો યોગ આ નિર્દોષ !
જોતાં થાક ઉતરી જાય !
દુઃખનો નાશ ક્ષણમાં થાય !

રણમાં ઝૂઝવું તે પાપ ,
કરવો શત્રુનો ત્યાં ઘાત ;
જાણે પોષવાનું પ્રીત ,
પ્રેમે હારવું તે જીત .

શી છે ઘાત કરતાં જીત ?
એ તો મૃત્યુની છે રીત !
જીવન યુદ્ધમાં શોષાય !
જીવન પોષતાં પોષાય !

બાલાઓ ! અહો ! સુકુમાર !
તમને સ્વર્ગ ખુલ્લું દ્વાર !
જગના સ્તુત્ય આ સૌ વીર
તે તો ક્ષારનું છે નીર !'

શિખરિણી.

અહો ! કેવું હૈયું ઘનવત બન્યું છે હમીરનું !
દિસે છે એ હેલી મુખ પર સુધાની વરસતી !
અરે ! સ્વાતિ બિન્દુ ! તુજ પ્રિય તને છીપ મળજો !
તમારા સંયોગે જગત સહુ મુક્તામય થજો !

ભલે થાતો હાવાં શિથિલ કર આ ખડ્ગ પરથી ,
ભલે છૂપા ભાવો તુજ નયન દેતાં સહુ કહી ;
અરે ! કિન્તુ શાને તુજ ઉર નિરાશામય બને ?
રમ્યો આગે સૌથી પ્રણય ત્યમ તુંથી પણ રમે !

અનુષ્ટુપ .

ગઢવી ! મારજે છાપો જે જે હો હજુ મારવી ,
ઝીલનારૂં તને આવું ના ના કોઇ મળે ફરી .

સોરઠા .

" બાલાનું મુખ મૂક–તેમાં દેવી નાદ કો–
તે શુણતો અભિમન્યુ, ને જોતો મૃગબાલ શો .

જયઉત્સાહી નેન પ્રેમગરીબી વ્યાપતાં
કાંઇ યાચે તેમ ચોટચાં બાલાસુખ પરે .

ઉધોર.

ચોટયાં નેન-દિલનાં નેન,
ઉઠયું મધુર ઝરણું-પ્રેમ;
પણ ના યુદ્ધ કૈં રોકાય,
હાવાં વિલંબે ક્યમ થાય?

ઉત્તર વાળવાનો કાળ
આવ્યો હવે-વીરા બાળ!
નીચે ધરી કરથી બાણ,
બોલે ઉત્તરાનો ભાણ.

તુજ ગુરુ-પિતા મારા દૂર
આ જો સજ્જ ઉભા શૂર;
છેટું યુદ્ધને ન જરાય,
હુંથી ઉભું ના ર્‌હેવાય.

સ્ત્રી ના યુદ્ધમાં લેવાય,
શાસ્ત્રો કેમ ઉલ્લંઘાય!
તારો કોડ-બાલા! આજ
હુંથી કેમ પૂરો થાય?

તારો કોડ ના પૂરાય,
જૂદાં થવું–ના ઉપાય;
તારા યોગનું સુખ તેમ
હુંથી ન તેટલું લેવાય.

આપું–ઉત્તરા! પણ કોલ,
પાળો પ્રભુ મારો બોલ;
પાછો ફરી રણથી આજ
ભેગો કરીશ પંડિતસાથ.

સ્ત્રી કાં રણે ના લેવાય?
એ સુખ કેમ ના દેવાય?
એવો કરૂં છું તકરાર,
ખુલ્લું પછી થાશે દ્વાર.

ચડતાં ફરી હું સંગ્રામ
લેઇશ સાથ તુંને–પ્રાણ!
કર તુજ ખંત પૂરી કાલ,
માતા સહે રહેજે હાલ.'

હોતાં શાસ્ત્રનો પ્રતિષેધ.
મૂકી ઉત્તરાને ઘેર;

પણ એ બોલતાંએ વેણ
નેત્રે વહી અશ્રુરેલ.

ઉતરે ઉત્તરા લાચાર,
ધડકે દિલે મોટો ભાર;
દૃઢ ઉર છે કર્યું કરી ઝોર,
ખરતું તોય આંસુબોર.

બાલાના હૃદયનો કંપ–
એ મુખ તણો ઘેરો રંગ–
તેપર સ્નિગ્ધ લોચન ચોધ
ચોડી રાખતો ધરી લોભ.

સાખી.

" નેત્ર વિખૂટાં છો બને ! ભલે દૂર હો અંગ !
પણ ધ્રુવ ત્યાં ધ્રુવમાછલી–એ જ પ્રેમનો રંગ ! "

અનુષ્ટુપ.

તૈયારી છે કસુંબાની, વારતા અટકી અહીં;
અંજળી આપવા લેવા તાણખેંચ શરૂ થઈ.

ઉપજાતિ.

પાળાં રૂપેરી ત્રણ ચાર મોટાં
કુંડી સમાં હાજર આ ફરે છે;
હુક્કા દિસે સૂઇ ઉઠેલ તાજા—
ભરેલ તે વાદળી શા ગડેડે.

બારોટજી બાંય ચડાવી ઉઠે,
એ ધર્મ તેણે જ હતો બજાવવો;
ટીપાં ઉપાડી નિજ આંગળીથી
શિરે ધરી રંગ કઇક દેતા.

અનુષ્ટુપ.

" રંગ છે **મોખડા** તુંને ! હોજો રંગ હમીરને !
વીભાને રંગ હો ઝાઝા ઘોડાં દેતલ **જામ**ને ! "*

---

* ગઢવી સૌથી પ્રથમ કસુંબો મીઠો કરે છે–પીએ છે–અને તે વખ્ત ધરાએલી અંજળીમાંથી એકેક ટીપું ઉપાડી શિરે અથવા પોતાના હાથની કળા પર ધરી દરેક ટીપે દાતાર, શૂરા અને સૌથી પ્રથમ પોતાને બંધાણ કરાવનારને–ગુરુને–રંગ–સાબાશી–આપે છે. હમીરને પણ રંગ આપે છે તેનું કારણ તે ત્યાં હાજર છે એ નથી. કેમકે એમ રંગ અપાતા નથી–રિવાજ પણ નથી; પરંતુ તેની મારવાડની કારકીર્દિએ એવા રંગ માટે તેને

ઉપેન્દ્રવજ્રા.

મીઠો કસુંબો ગઢવી કરે છે,
ચોપાસ કે અંજળીઓ ફરે છે;
એ ઘેન ધીમે ચડતું દિસે ને
વેળાય ના ભોજનને હવે છે.

અનુષ્ટુપ.

નશાનાં ઘેન સૌ મીઠાં મીઠાં છો વિશ્વને બને;
પ્રેમના ઘેનમાં બીજું ના ના ઘેન કદી ચડે.

શિખરિણી.

ફરીથી એ બાલા સરવર તણી ચોધહૃદયે
શુણાતાં આ વાર્તા રુધિર સઘળામાં તરવરે;
દ્રવી ચાલી જાતી મધુર સ્વરમાં ઇંદ્રિય બધી,
સમાતી ના આવી લહરી જિગરે કે ઉઠી ઉઠી.

યોગ્ય બનાવ્યો હતો તેથી જ અહીં જેમ તેના ગેરહાજરીમાં તેમજ હાજ-રીમાં રંગ અપાય છે.

મારી કથાને તેના મારવાડના વાસ સાથે સંબંધ નહોતાં તે વાત મૂકી દેવી પડી છે, તેને માટે મને દિલગીરી થાય છે; કેમકે તે પણ કોઇ કાવ્યને-વીરકાવ્યને-શોભાવે તેવી છે, અને એ લખાય ત્યારે જ હમીરજીના ચરિત્રને ન્યાય મળ્યો કહી શકાય.

' અહો ! તે બાલા શી મુજ હૃદયની તે રમણીએ
મને ક્યારે ક્હેશે-' તુજસહુ-પિયુ ! ચાલીશ રણે ? '
હશે ક્યાં તે વેળા પ્રિયઉર તણા કોડ પૂરતી ?
હશે-હા ! ક્યારે તે અસુરશિર વ્હેતાં નિરખતી ? '

મન્દાક્રાન્તા.

ધીમે ધીમે ગળી ગળી જતી પાકતી ચાંદની આ
ચારે પાસે ધવલ સરખી દૂધની રેલ રેડે ;
પ્રેમે થાક્યો અગર દિસતો ઘેનમાં કો નશાના—
તેવો ધીમે પદ ધરી વહે અષ્ટમીનો શશી આ.

ઉપજાતિ.

વ્હોળું હતું મંડલ આજ આંહીં,
સમાસ ગોગાન વિના થશે ના ;
ટેકી કરે એ ગઢવી ઉઠે ને
અહીં તહીં નોકર કૈં ફરે છે.

અનુષ્ટુપ.

અક્કેકાને ઉપાડીને મૂકાતા દૂર ઢોલીઆ,
ચાદરો પથરાઈ ને બાજઠોય ઢળી રહ્યા.

ઉપજાતિ.

પંક્તિ હવે સૌ પથરાઇ જાતાં,
થાળોય ત્યાં સર્વ મૂકાઇ રહેતાં,
હમીરજી શબ્દ શુણે 'પધારો',
ને તાન મીઠું અટકી પડે છે.

પરીક્ષવાનું શરૂ કામ થાતું,
પ્હેલું જ ત્યાં ભોજન ક્ષીરનું છે;
પરીસવાનું સહુ પૂર્ણ થાતાં
થાળી ફરે ચોગમ શર્કરાની.

અનુષ્ટુપ.

વેગડાની કુમારીએ પકાવેલ રસોઇ છે,
પરીસે હાથથી જાતે બૂરૂં સાકરનું બધે.

મધ્યમાં ચોધ બેઠો ત્યાં આવે પીરસતી હવે,
હસ્ત એ થાય લાંબો ને મ્હોં સામે મુખડું નમે.

વસન્તતિલકા.

કેવા નમે અવયવો ફુલની કળી શા!
કેવી સમાન સહુ અંગની પૂર્ણતા છે!

સંકોચ ને સ્મિત તણી હદ શાં રસીલાં
કેવાં દિસે નયનપદ્મ ઢળેલ અર્ધ !

મીઠું સવે પ્રણયસ્રોત કટાક્ષમાંથી ,
ગંભીર દૃષ્ટિ ઉરની સ્થિરતા જણાવે ;
એ ભ્રૂકમાન જયઉત્સવની પતાકા
સામ્રાજ્ય આ જગત ઉપરનું ભજાવે .

જે નેત્ર તાપ સમરાંગણના સહે છે ,
તેનેય દર્શનથી થંડક પ્રેરવાને ,
યોજાયલી પ્રભુથી મૂર્તિ દિસે નકી એ :
ને એજ સર્વ શશી ખુલ્લું કરી બતાવે .

વિદ્યુતના પ્રતિ નવા ચમકારમાંથી
ભાસે રસાલ જગ જન્મ સદાય લેતું-
પ્રત્યેક તેમ ગતિ આ લલના તણીમાં
આકર્ષનાર કંઇ નૂતન ઉદ્‌ભવે છે .

એ ગૌર છે વદન, ગૌરપણા મહીં એ
તેજપ્રભાવ કંઇ ચંદ્ર અપૂર્વ પ્રેરે ;
એ ભાલ, ગાલ, દૃગ, નાજુક નાસિકાથી
આછાં ગુલાબી કિરણો ઝરતાં દિસે છે .

સામે જ છે શશી રહેલ હમીરજીની,
એ અર્ધ ચંદ્ર દગ એ નિરખી રહ્યાં છે;
આ કિંતુ ગૌર પરિપૂર્ણ સુધાંશુ ક્યાંથી?
આશ્ચર્ય એ ચકિત આંખ નિહાળી રહેતી.

જે અર્ધ ચંદ્ર હમણાં જ નિહાળતો ' તો
ત્યાં પૂર્ણ ગૌર શશી ભાવભર્યો કયો આ?
આ સ્વચ્છ આભ–નવ વાદળી એક છે જ્યાં
ત્યાં આ કયો નવીન વિદ્યુતનો લીસોટો?

બાલા નમી હજુય પીરસતી જતો ને
એ હસ્તમાં નવીન ભાવ હજાર કંપે;
ક્યારે ગણે અતિથિ છે થઇ પૂર્ણતા તે
જોવા નમ્યું વદન યોધની આંખ સામે.

ઢોળાય થાળ અરધો મેહમાનને તો,
તોએ ગળામણ હજુ નવ પૂર્ણ થાતું;
એ તો પ્રભાત સુધી પૂર્ણ નહીં થવાનું,
બેઠો અહીં અતિથિ આત્મલગામ ખોઇ.

પોતે ગણેલ શશી પૂર્ણ કળા ભરેલો
તે સ્ત્રી જ છે–વદન છે–સમજાય છે તે;

કિંતુ વિશેષ કંઇ ખાતરી થાય હેયે
ને એ થતાં જિગર શીત હવે ગળે છે.

તે તે તડાગ પરની પનિહારી બાલા,
ને આ ઝુકી અહીં સુધા પીરસી રહી તે
છે એક એક જ નકી! નકી એજ એ છે!
શાં એ ઉરે મધુર સ્વપ્ન વહી રહ્યાં છે!

જે દર્શને હૃદયને હલવી મૂક્યું 'તું
તે ઇષ્ટ દર્શન ફરી અહીંઆં કહીંથી?
જે દર્શને દિવસ કૂચ મહીં વધાર્યો
તેનીય આ સફલતા બનવી કહીંથી?

એ નેત્રની સફલતા અણચિન્તવીથી
સિંધુ કૂદે તટવિહીન અજાયબીનો;
ભૂલી ગયો અતિથિ પીરસનારને છે
અન્ય સ્થલે પીરસવાની રજાજ દેવા.

ઉપજાતિ.

સામે જ બેઠા ગઢવી તહીં છે,
તે દૃષ્ટિ આ સર્વ નિહાળી રહે છે;
સ્વઇષ્ટને પાર પડ્યું જ માને,
આનન્દનો વેગ ઉરે ઉડી રહે.

કુંકાવટી નાયક ભીલનાને
ઉત્સાહમાં હસ્ત મહીં ધરે છે ;
વૃદ્ધા અવસ્થા ઉઠી ક્યાંઇ ચાલી-
બારોટજી બાલક શા ઉઠી ઉભે .

અનુષ્ટુપ .

વિસ્મયે વેગડો ઉઠે-ધોળી મૂછ હસી રહે ;
જોઇને જોડલું આવું હર્ષાશ્રુ નયને વહે .

વસન્તતિલકા .

ચોટયાં હજુ નયન એકબીજા મહીં છે ,
મીઠી ઘડી હૃદયમાં ધડકી રહી છે ;
આનંદ અમૃત તણા ગરકાવ માંહીં
એ સ્નિગ્ધ આર્દ્ર અભિષેક બની રહ્યા છે .

ત્યાં ભીલનાયક કરે જઇ ચાંદલો, ને
બારોટજી કરથી અક્ષત ચોડી દે છે ;
કન્યા તણો કર ગળામણથી ભરેલો
લેઇ હમીરકર નાયક માગતો આ .

અનુષ્ટુપ .

એટલું થાય ત્યાં જાગે-આવે ભાન હમીરને ,
ઘેરી એ આંખડી તેની ખેંચી લે મુખથી હવે .

વસન્તતિલકા.

આ પૂર્ણ છે સહુ જ ઇષ્ટ બની રહેલું-
છે એટલુંય સમજેલ કુમાર યોધ;
બ્રહ્માંડતખ્ત પ્રભુ અર્પી અહીં રહ્યો આ-
તેનુંય ભાન ઉરમાં ઉછળી રહ્યું છે.

ઉપજાતિ.

પોતે જવાનો પણ કાલ યુદ્ધે-
એ વાત હૈયે ખટકી ઉઠે છે;
સો ક્ષેમ પાછું જ ફરાય ત્યાંથી-
શી ખાતરી તેની થઈ શકે છે?

તો આ બિચારી અનભિજ્ઞ બાલા
અખંડ સૌભાગ્ય સમી દિસે જે-
સૌભાગ્ય તે હસ્ત સહે લૂટીને
વૈધવ્ય દેશે ક્યમ પ્રેમ તેને?

અનુષ્ટુપ.

ઉઠતાં ઉર્મિ એ ઉરે સાવધાન થઇ ગયો,
અગાડી દીર્ઘ થાતો તે હસ્તને કબજે કર્યો.

વસન્તતિલકા.

મીઠાં દયાર્દ્ર નયનો જલમાં તરંતાં,
એ ભીલનાયક તણાં નયને લગાડી,

એ સાહસિક ગતિને અટકાવતો એ
જે છે ઉરે ટપકતું-વિનયે કહે તે.

શિખરિણી.

" અહો ! તારી કન્યા-મુજ હૃદય તેને વશ બન્યું,
ખરૂં કે ચાહું છું, અધિક મુજને એ જીવનથી;
ખરૂં કે એ વિના જગત સઘળું શુષ્ક મુજને,
બધું સાચું સાચું પણ નવ ઘટે તે કયમ બને ?

અહો ! તેની પ્રાપ્તિ મુજ હૃદય પુણ્યોદય ગણે,
અહો ! એથી બીજું જગ પર સુભાગ્યે કયું હશે ?
ગયાં સ્વર્ગોનાંએ સ્વપન સહુ એને નિરખતાં !
બધું સાચું કિન્તુ પ્રણય કયમ દેશે દુઃખ ભલા ?

હવે છે ના ઝાઝો જગત સહ સંબંધ મુજને,
રસીલું વા સૂકું પણ સહુ હવે સ્વપ્ન સરખું;
અરે ! સ્વપ્ના માટે મૃદુ જીવન ડોળી કયમ દઉં ?
કળી ચૂંટી લેઈ મરણવશ તેને કયમ કરૂં ?

જવું મારે યુદ્ધે-મુજ કર હવે તો શબ સમો,
અરે ! તેનો તેણે ઘટિત નવ આલંબ ગ્રહવો;
કહેતાં આ બોલો મુજ જિગર લાચાર દુખિયું,
છતાં હું તો એવી મૃદુ કળી સ્વીકારી નહી શકું."

ઉપજાતિ.

બારોટ આ વાત સહુ શુણે ને
નીચે ઢળ્યાં છે નયનો વિચારે;
ઘડીક એ યોધમુખે ફરે ને
નેત્રો ફરી ભૂમિ પરે ઢળે છે.

એ ભીલના નાયકની કુમારી
હમીરજીથી પતિ અન્ય સારો
ક્યાં વિશ્વની ઉપર પામવાની?
બારોટજીને દૃઢ એ થયું છે.

ચંદા ભણી એ નયનો ફરે ને
એ મ્હોં તણા ભાવ નિહાળી રહે છે;
જાણે કંઇ આમ પુકારી ઉઠે—
'બાપુ! રુચે તે સુખથી કરી લે!'

બાલાઉરે છે ધડકી ઉઠ્યું કે,
પ્રીતિ વધારે ધડકી હશે ક્યાં?
સંકોચ, લજ્જા, દુનિયા, વિચારો
તોડી દઇ પ્રેમ કુદી ઉઠે છે.

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

જે માલા ગઢવી કરે લટકતી તાજાં ફુલોની હતી—
જે એ યોધઉરે જ ભોજન પછી પ્હેરાવવાની હતી—
તે માલા કરમાં લઇ કુંવરીએ અર્પી દીધી યોધને,
ના હા કૈં કરવા તણો સમય ના બાકી રહ્યા છે હવે.

હરિણી.

સરતટપરે ગૂંથાયાં તે તરો ઉદધિ મહીં,
અનુકૂલ વહો વાયુલ્હેરી સદૈવ શ્રદ્ધા ભરી;
અમર રસ કો-તેનાં લ્હાણાં ભવોભવ પામજો,
તમ હૃદયનાં ઊંચા સ્વર્ગે સદા નયનો હજો.

વસન્તતિલકા.

હર્ષાશ્રુ એ ગઢવીનાં નયને વહે છે,
સંસારકાર્ય સહુ પૂર્ણ થયાં દિસે છે;
એ યુગ્મનાં ફરી ફરી દુખણાં લીએ છે, *
આશીષ હર્ષલહરી ઉભરાઇ વ્હે છે.

* દુખણાં સ્ત્રીઓ જ લે છે, પણ બહુ આનંદમાં આવી જઇ આશીષ દેતાં દેવીપુત્રો-ચારણો-પણ માતાની પેઠે જ પોતાના અન્નદાતાનાં બાલકોનાં દુખણાં લે છે